

**АКАДЕМИЯИ МИЛЛИИ ИЛМҲОИ ТОҶИКИСТОН
ИНСТИТУТИ ФАЛСАФА, СИЁСАТШИНОСӢ ВА ҲУҚУҚИ
БА НОМИ А.М. БАҲОВАДДИНОВ**

Бо ҳуқуқи дастнавис

**ТДУ: 340+341 (575.3)
ТКБ: 67.3+67.91 (2 тоҷик)
Ҳ - 51**

ҲАСАНЗОДА ШАҲНОЗА МУЗАФАР

**ТАЪСИРИ ҲУҚУҚИ БАЙНАЛМИЛАЛӢ БА
ИНКИШОФИ НИЗОМИ ҲУҚУҚИИ ҶУМҲУРИИ
ТОҶИКИСТОН: ТАҲҚИҚОТИ НАЗАРИЯВӢ-ҲУҚУҚӢ**

АВТОРЕФЕРАТИ

диссертатсия барои дарёфти дараҷаи илмӣ
доктори фалсафа (PhD) – доктор аз рӯи ихтисос
аз рӯи ихтисоси 6D030100 – Ҳуқуқшиносӣ (6D030101 –
Назария ва таърихи ҳуқуқ ва давлат, таърихи таълим
дар бораи ҳуқуқ ва давлат)

Душанбе – 2025

Диссертатсия дар шуъбаи масоили назариявии давлат ва ҳуқуқи муосири Институти фалсафа, сиёсатшиносӣ ва ҳуқуқи ба номи А. Баҳоваддинови Академияи миллии илмҳои Тоҷикистон иҷро шудааст.

Рохбари илмӣ: **Нематов Акмал Рауфҷонович** – доктори илмҳои ҳуқуқшиносӣ, дотсент, муовини саркоотиби илмӣ Академияи миллии илмҳои Тоҷикистон

Муқарризони расмӣ: **Рачабзода Равшан Муҳитдин** – доктори илмҳои ҳуқуқшиносӣ, дотсент, профессори кафедраи назарияи идоракунии фаъолияти ҳифзи ҳуқуқи факултети №1-и Академияи Вазорати корҳои дохилии Ҷумҳурии Тоҷикистон

Сафарзода Некрӯз Файзӣ – номзади илмҳои ҳуқуқшиносӣ, дотсент, мудирӣ кафедраи ҳуқуқи байналмилалӣ факултети ҳуқуқшиносии Академияи идоракунии давлатии назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон

Муассисаи тақриздиханда: **Донишкадаи омӯзгорӣ Тоҷикистон дар ноҳия Рашт**

Ҳимояи диссертатсия «23» сентябри соли 2025 соати 10⁰⁰ дар чаласаи Шурои диссертатсионӣ 6D.KOA-018-и назди Донишгоҳи миллии Тоҷикистон (734025, ш. Душанбе, кӯч. Буни Ҳисорак, толори Шурои диссертатсионӣ факултети ҳуқуқшиносӣ, ошёнаи 1) баргузор мегардад.

Суроға: Кодиров Н.А. master.nek@mail.ru, (тел: 905-80-86-86).

Бо мазмуни диссертатсия дар дар сомонӣ www.tnu.tj ва Китобхонаи марказии Донишгоҳи миллии Тоҷикистон бо нишони 734025, Ҷумҳурии Тоҷикистон, ш. Душанбе, хиёбони Рӯдакӣ 17, шинос шудан мумкин аст.

Автореферат «__» _____ 2025 с. тавзеъ шудааст.

Котиби илмӣ

Шурои диссертатсионӣ,

номзади илмҳои ҳуқуқшиносӣ, дотсент

Кодиров Н.А.

МУҚАДДИМА

Мубрамияти мавзуи таҳқиқот. Чаҳони мутамаддини муосир тағйир ёфта, ҷомеаи муосир дар баробари он дигаргун мешавад. Бинобар ин, низоми ҳуқуқии давлат бояд ба шароити муосири рушди ҷомеа мувофиқ бошад. Рушди босуръати низоми ҳуқуқии давлат навсозӣ ва такмили тамоми унсурҳо ва институтҳои он, аз ҷумла институти ҳамкории ҳуқуқи байналмилалӣ ва дохилидавлатиро пешбинӣ мекунад. Ҳуқуқи байналмилалӣ ҳамчун низоми мустақили ҳуқуқӣ дар марҳалаи кунунии рушди ҷомеа воситаи универсалии ба сатҳи ҷаҳонӣ расонидани низоми танзими ҳуқуқӣ дар давлат буда, ва таъсири он ба низомҳои ҳуқуқии давлат равшан аст. Дар зери таъсири равандҳои ҷаҳонишавӣ низоми ҳуқуқии давлатҳо ба тағйироти амиқ дучор шуданд. Ин, пеш аз ҳама, ба он вобаста аст, ки давлатҳои мутамаддин ба ҳайси аъзои комилҳуқуқи ҷомеаи ҷаҳонӣ баромад намуда, дар қонунҳои асосии худ ба ҳуқуқи байналмилалӣ нисбат ба қонунгузориҳои дохилидавлатӣ афзалият медиҳанд.

Тоҷикистон пас аз ба даст овардани Истиклоли давлатӣ, ҳамчун аъзои комилҳуқуқи ҷомеаи ҷаҳонӣ эътироф гардид ва дар арсаи байналмилалӣ мақому мартабаи худро ишғол намуд. Ҷумҳурии Тоҷикистон аъзои комилҳуқуқи ташкилотҳои бонуфузи байналмилалӣ буда, дар ташаққули ҳуқуқи байналмилалӣ бо ташаббусҳои байналмилалии худ ғаълона иштирок менамояд. Вобаста ба ин масъала, Асосгузори сулҳу ваҳдати миллӣ-Пешвои миллат, Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон қайд мекунад: «Ҳамкории Тоҷикистон бо ҳамаи созмонҳои бонуфузи байналмилалӣ минтақавӣ, аз ҷумла Созмони Милали Муттаҳид, Иттиҳоди Давлатҳои Мустақил,

Созмони ҳамкориҳои Шанхай, Созмони ҳамкориҳои исломӣ, Созмони ҳамкориҳои иқтисодӣ, Созмони Аҳдномаи амнияти дастҷамъӣ, Созмони амният ва ҳамкорӣ дар Аврупо ва ниҳодҳои дигар ба фароҳамсозии шароит ва имконот барои тақвияти мавқеи кишвар дар арсаи ҷаҳонӣ ва иштироки фаъоли он дар равандҳои глобалӣ ва барномаву заминаҳои мухталиф равона гардидааст» [19].

Ҷумҳурии Тоҷикистон субъекти комилҳуқуқи ҳуқуқи байналмилалӣ мебошад. Аз ин рӯ, қ. 3 мод. 10 Конститутсияи Ҷумҳурии Тоҷикистон муқаррар кардааст, ки «санадҳои ҳуқуқи байналмилалӣ, ки Тоҷикистон онҳоро эътироф кардааст, қисми таркибии низоми ҳуқуқи ҷумҳуриро ташкил медиҳанд» [6, 6]. Ин меъёри конститутсионӣ принсипи нави рушди ҳуқуқи дохилидавлати муайян намуда, ба низоми ташаққули қонунгузори кишвар тағйиротҳои ҷиддӣ ворид намуд. Ҳамин тариқ, яке аз аломатҳои узвияти комилҳуқуқи ҷомеаи ҷаҳонӣ ин ворид шудани давлатҳо ба низоми ҳуқуқи байналмилалӣ ва таъмини ҳамкориҳои онҳо бо қонунгузори дохилидавлатӣ мебошад.

Бояд қайд кард, ки дар замони муосир масъалаҳои муносибатҳои ҳуқуқи байналмилалӣ ва дохилидавлатӣ аз нуқтаи назари таҳкими қонуниятӣ байналмилалӣ аҳамияти бунёдӣ дорад. Зеро Эълумияи Ҳазорсолаи Созмони Милалӣ Муттаҳид, ки соли 2000 дар Саммити Ҳазорсола қабул шуда буд, ҳадафи “афзоиш додани эҳтиром ба волиятӣ қонун дар сатҳи байналмилалӣ ва дохилӣ”-ро ифода кардааст [2, с. 5].

Дар шароити муосир дар раванди равобита мутақобилаи ҳуқуқи байналмилалӣ ва дохилидавлатӣ давлат, пеш аз ҳама, ба манфиатҳои миллӣ таъя мекунад. Ба назари мо, ин аз он сабаб аст, ки институтҳо ва стандартҳои ҳуқуқи

байналмилалӣ дар марҳилаи ҳозира қобилияти танзими муносибатҳои нави байнидавлатиро надоранд. Аллакай равшан аст, ки он принципҳо ва механизмҳои равобити ҳуқуқи байналмилалӣ ва доҳилидавлатӣ наметавонанд ба муносибатҳои байналмилалии асри ХХІ таъсир расонанд.

Принсипҳои асосии равобити мутақобилаи ҳуқуқи доҳилидавлатӣ ва ҳуқуқи байналмилалӣ дар ҷумҳурӣ дар Консепсияи сиёсати ҳуқуқии Ҷумҳурии Тоҷикистон барои солҳои 2018-2028 мустаҳкам карда шудааст. Дар он қайд карда шудааст, ки «Ҷумҳурии Тоҷикистон мутабоқи санадҳои ҳуқуқи байналмилалии эътирофнамуда, дар асоси меъёру принципҳои умумиэътирофшудаи ҳуқуқи байналмилалӣ бо дарназардошти ҳадаф ва манфиатҳои миллӣ амалӣ менамояд» [5, с.35].

Ҳамаи нуктаҳои дар боло зикршуда мубрамияти мавзуи интиҳобшуда ва зарурати таҳлили комплекси таъсири ҳуқуқи байналмилалиро ба низоми ҳуқуқии Ҷумҳурии Тоҷикистон дар шароити нави геосиёсии ҷаҳонӣ ва бино ба дастовардҳои муносири илми ҳуқуқшиносӣ нишон медиҳанд.

Дарачаи таҳқиқи мавзуи илмӣ. Равобити мутақобилаи ҳуқуқи байналмилалӣ ва доҳилидавлатӣ, ки масъалаи марказии назария ва амалияи ҳуқуқӣ аст, ҳамеша таваҷҷуҳи олимони ҳуқуқшиносро ба худ ҷалб кардааст, ки аҳамияти таҳқиқоти онро ҳам дар низоми ҳуқуқии байналмилалӣ ва ҳам доҳилидавлатӣ нишон медиҳад. Аҳамияти робитаҳои онҳо вақте дучанд меафзояд, ки дар шароити бӯҳрони ҳуқуқии байналмилалӣ ва низоъҳо таъсири ҳуқуқи байналмилалӣ ба муносибатҳои байнидавлатӣ ҳадди ақалл кам мешавад ва сиёсатмадорон, олимон ва дар маҷмӯъ ҷомеаи ҷаҳонӣ ба самаранокии ҳуқуқии он дар танзими

муносибатҳои байналхалқӣ шубҳа мекунанд. Муҳаққиқони хориҷӣ ва ватанӣ ба масъалаҳои ҳамгироии ҳуқуқи байналмилалӣ ва дохилидавлатӣ таваҷҷуҳи хоса зоҳир кардаанд.

Дар Ҷумҳурии Тоҷикистон масъалаҳои равобити мутақобилаи ҳуқуқи дохилидавлатӣ ва байналмилалӣ, инчунин соҳа ва институтҳои алоҳидаи он дар асарҳои олимони ҳуқуқшиносони тоҷик баррасӣ гардидаанд. Баъзе ҷанбаҳои таърихӣ назариявӣ равобити мутақобилаи ҳуқуқи дохилидавлатӣ ва байналмилалӣ ва ҷузъи алоҳидаи онҳо аз ҷониби Ф.Т. Тоҳиров [24, с.6-12], Ш.М. Менглиев [13], А.Р. Нематов [17], Р.Ш. Шарофзода [21], С.А. Рачабов [20; 25], М.Н. Рачабов [25; 26; 27; 28], Ф. Сулаймонов [22] ва дигарон мавриди таҳқиқ қарор гирифтааст. Равобити мутақобилаи ҳуқуқи дохилидавлатӣ ва байналмилалӣ дар соҳаи ҳуқуқи инсон аз ҷониби академик М.А. Маҳмудзода [12], Э.С. Насриддинзода [16], Б.А. Сафарзода [16] ва дигарон таҳқиқ гардидаанд, ба масъалаҳои равобити сарчашмаҳои ҳуқуқи дохилидавлатӣ ва ҳуқуқи байналмилалӣ таҳқиқоти И. Камолзода [4], Д.Қ. Назаров [14] бахшида шудааст.

Дар илми ҳуқуқшиносӣ асосҳои назариявӣ-ҳуқуқии равобити ҳуқуқи дохилидавлатӣ ва байналмилалӣ дар асарҳои И.П. Блищенко [1], М.Н. Марченко [10; 11], И.И. Лукашук [7], С.Ю. Марочкин [8], Б.И. Осминин [18], В.М. Сирих [23] ва дигарон мавриди таҳқиқ қарор дода шудаанд. Дар сатҳи таҳқиқоти диссертатсионӣ масъалаҳои ҳамгироии ҳуқуқи дохилидавлатӣ ва байналмилалӣ дар рисолаи диссертатсионии И.И. Камолов [3], Д.Қ. Назаров таҳқиқ гардидааст [15].

Нақши олимони хориҷӣ дар таҳқиқи ҳамгироии ҳукуки дохилидавлатӣ ва байналмилалӣ хеле назаррас мебошад. Дар ин самт корҳои Г. Бургентал [32], Г. Келзен [33], Ф. Мартенс [9], Г. Трипел [34], А. Фердросс [31] ва дигаронро қайд кардан лозим аст.

Дар таҳқиқи пайдоиш ва рушди ҳукуки байналмилалӣ дар таърихи халқи тоҷик, равобити ҳукуки дохилидавлатӣ бо ҳукуки байналмилалӣ дар марҳилаҳои гуногуни таърихи инкишофи Ҷумҳурии Тоҷикистон саҳми шуъбаи ҳукуки байналмилалии Институти фалсафа, сиёсатшиносӣ ва ҳукуки ба номи А. Баҳоваддинови Академияи миллии илмҳои Тоҷикистон хеле назаррас мебошад [25; 26; 27; 28; 29; 30].

Бо вучуди чунин омӯзиши густурдаи ҷузъҳои алоҳидаи ҳукуки дохилидавлатӣ ва байналмилалӣ, асосҳои умуминазариявӣ ва ҳукуки таъсири ҳукуки байналмилалӣ ба низоми ҳукуки Тоҷикистон аз ҷониби олимони ҳуқуқшиносии тоҷик амалан таҳқиқ нашудааст. Дар илми ҳуқуқшиносии Тоҷикистон то кунун таҳқиқоти ҳамаҷонибаи масъалаҳои равобити ҳукуки дохилидавлатӣ ва байналмилалӣ сурат нагирифтааст. Масъалаҳои муайяншудаи равобити ҳукуки дохилидавлатӣ ва байналмилалӣ таҳқиқи амиқи ин масъаларо аз ҷониби намоёндагони ҳам ҳукуки байналмилалӣ ва ҳам намоёндагони илми назарияи давлат ва ҳуқуқ талаб мекунанд. Ба андешаи мо диссертатсияи мазкур ин ҳолигиро дар омӯзиши асосҳои назариявӣ-ҳукукии дар соҳаи назарияи давлат ва ҳуқуқ илми ҳуқуқшиносии Тоҷикистон бартараф хоҳад кард.

Робитаи таҳқиқот бо барномаҳо (лоиҳаҳо) ва мавзӯҳои илмӣ. Кори диссертатсионӣ дар доираи барномаи панҷсолаи шуъбаи масоили назариявии давлат ва ҳукуки

муосири Институти фалсафа, сиёсатшиносӣ ва ҳукуки ба номи А. Баҳоваддинови Академияи миллии илмҳои Тоҷикистон барои солҳои 2019-2023 дар мавзӯи “Масъалаҳои таъбиқи ҳуқуқ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон” таҳия шудааст.

ТАВСИФИ УМУМИИ ТАҲҚИҚОТ

Мақсади таҳқиқоти диссертатсионӣ. Мақсади таҳқиқоти диссертатсионӣ - ин гузаронидани таҳлили ҳамаҷонибаи назариявӣ-ҳуқуқии таъсири мутақобилаи ҳуқуқи байналмилалӣ ба низоми ҳуқуқии Ҷумҳурии Тоҷикистон мебошад.

Вазифаҳои таҳқиқот. Барои ноил шудан ба ҳадафи гузошташуда ҳалли вазифаҳои зеринро зарур донистем:

- таҳқиқи концепсияҳои муосири равобити мутақобилаи ҳуқуқи дохилидавлатӣ ва байналмилалӣ;
- гузаронидани таҳлили назариявӣ ва муайян намудани ҳолатҳои умумӣ ва хусусиятҳои хос дар сарчашмаҳои ҳуқуқи дохилидавлатӣ ва байналмилалӣ;
- баррасии таъсири мутақобилаи принципҳои ҳуқуқи дохилидавлатӣ ва байналмилалӣ;
- баррасии низоми субъектони ҳуқуқи дохилидавлатӣ ва байналмилалӣ, ҳаммонандӣ ва тафовути онҳо;
- муайян намудани сиёсати ҳуқуқии Ҷумҳурии Тоҷикистон дар самти таъсири ҳуқуқи байналмилалӣ ба рушди низоми ҳуқуқии Ҷумҳурии Тоҷикистон;
- таҳқиқи дар асоси таҷрибаи Ҷумҳурии Тоҷикистон намудҳои имплементатсияи меъёрҳои ҳуқуқи байналмилалӣ ба қонунгузорию дохилидавлатӣ;

– гузаронидани таҳлили назариявии таҷрибаи татбиқи меъёрҳои ҳуқуқи байналмилалӣ дар муносибатҳои дохилидавлатии Ҷумҳурии Тоҷикистон;

– таҳқиқи механизмҳо ва самтҳои равобити муатқобилаи ҳуқуқи дохилидавлатӣ ва байналмилалӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон дар шароити ҷаҳонишавӣ ва таҳдиду хатарҳои ҷаҳонӣ.

Объекти таҳқиқоти диссертатсионӣ. Ба сифати объекти диссертатсия фаъолияти мақомоти ҳокимияти давлатӣ ва дигар субъектони ҳокимияти давлатие, ки ба ҳайси субъектони муносибатҳои байналмилалӣ ва дар эҷоди меъёрҳои ҳуқуқи дохилидавлатӣ ва байналмилалӣ иштирок менамоянд, дар назар дошта шудааст.

Мавзӯи таҳқиқот. Мавзӯи таҳқиқот он муносибатҳои ҷамъиятӣ, ки дар раванди таъсири ҳуқуқи байналмилалӣ ба низоми ҳуқуқи Ҷумҳурии Тоҷикистон, дар ҷараёни татбиқи ҳуқуқи байналмилалӣ дар муносибатҳои дохилидавлатӣ ба вуҷуд меоянд, ташкил медиҳанд.

Марҳила, макон ва давраи таҳқиқот (доираи таърихӣ таҳқиқот). Таҳқиқоти диссертатсионӣ дар шӯбаи масъалаҳои муносибати назарияи давлат ва ҳуқуқи Институти фалсафа, сиёсатшиносӣ ва ҳуқуқи ба номи А. Баҳоваддинови Академияи миллии илмҳои Тоҷикистон анҷом дода шудааст. Давраи таҳқиқоти диссертатсионӣ солҳои 2018-2021-ро дар бар мегирад. Доираи таърихӣ таҳқиқоти даврони соҳибистиклолии Тоҷикистони муосир низ баррасӣ карда мешавад ва он солҳои 1991-2024-ро фаро мегирад.

Асосҳои назариявии таҳқиқотро асарҳои илмӣ олимон-ҳуқуқшино-сонӣ тоҷик ва хориҷӣ ташкил доданд. Ҳамзамон, муаллиф на танҳо аз таҳқиқотҳо оид ба назарияи

умумии давлат ва ҳуқуқ, балки аз сарчашмаҳои соҳавӣ низ ба таври васеъ истифода бурдааст, ки дар онҳо аз ин ё он ҷиҳат масъалаҳои таъсири ҳуқуқи байналмилалӣ ба низоми ҳуқуқи кишвар баррасӣ шудаанд, ё муқаррароти марбут ба мавзӯи таҳқиқоти диссертатсиониро дар бар гирифтаанд. Дар диссертатсия асарҳои олимони ҳуқуқшиносон И.П.Блищенко, М.Н. Марченко, Р.А. Мюллерсон, А.Р. Нематов, А.С. Пиголкина, С.В. Поленина, С.А. Раҷабов, Г.Трипел, Г.И. Тункин, Р.Ш. Шарофзода ва дигарон мавриди истифодаи васеъ қарор гирифтаанд.

Асосҳои методологии таҳқиқотро маҷмуи методҳои илмӣ, аз қабилҳои диалектикӣ, низомнок, сохторӣ-функционалӣ ва ғайра ташкил медиҳанд, ки имкон доданд қонуниятҳои асосии рабобити ҳуқуқи байналмилалӣ ва дохилидавлатӣ ҳамаҷониба таҳқиқ ва дарк карда шуда, сохтор ва роҳҳои тақмил додани он муқаррар карда шаванд. Усули диалектикий таҳқиқот ҳамчун усули асосии дарки объективии воқеият имкон дод қонуниятҳои рушди институти мазкурро дар шароити бунёди давлати демократӣ ва ҳуқуқбунёд дар Тоҷикистон, навсозии низоми ҳуқуқи давлат муайян карда шаванд. Усули низомнок имкон дод сарчашмаҳо, субъектҳо ва принципҳои ҳуқуқи байналмилалӣ ва дохилидавлатие, ки аз унсурҳои ба ҳам алоқаманди дар маҷмӯъ низоми ҷаҳонро ташкилдиҳанда иборат аст, мавриди омӯзиш қарор дода шуда, ҷузъи унсурҳои алоҳидаи он ва робитаҳои мутақобила бо ҳамдигар ба таври муфассал таҳқиқ карда шаванд. Бо кумаки методи сохторию функционалӣ механизм ва шаклҳои рабобити ҳуқуқи байналмилалӣ ва дохилидавлатӣ муайян карда шуданд. Дар рафти таҳқиқоти диссертатсионӣ методҳои таҳлил, синтез,

мушоҳида ва ғайра низ истифода шуданд, ки чихати омӯзиши роҳҳои равобити мутақобилаи ҳуқуқи дохилидавлатӣ ва байналмилалиро дар шароити муосири ҷаҳонишавӣ муайян мекунанд.

Сарчашмаи маълумот. Сарчашмаҳои маълумотро қонунгузори амалкунандаи Ҷумҳурии Тоҷикистон, санадҳои байналмилалӣ, ки аз ҷониби Ҷумҳурии Тоҷикистон эътироф шудаанд ва ба имзо расидаанд, маълумотҳои сотсиологӣ ва оморӣ, инчунин маводҳои дар бар гирифтаанд, ки дар онҳо таҷрибаҳои шуравӣ, пасошуравӣ, хориҷӣ ва Тоҷикистон оид ба масъалаи равобити ҳуқуқи дохилидавлатӣ ва байналмилалӣ инъикос ёфтаанд.

Заминаҳои эмпирикии таҳқиқотро фаъолияти мақомоти ҳокимияти давлатӣ, аз ҷумла Маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон, Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон, мақомоти соҳавӣ ҳокимияти иҷроия ва дигарҳо ташкил доданд. Заминаи эмпирикии таҳқиқоти диссертатсиониро инчунин дигар сарчашмаҳои ҳуқуқи байналмилалӣ низ ташкил додаанд.

Навгони илмӣ таҳқиқоти диссертатсионӣ дар он аст, ки дар илми ҳуқуқии миллии ҷумҳурӣ аввалинмаротиба ин мавзӯ мавриди омӯзиш қарор мегирад. Дар он масъалаҳои назариявии таъсири мутақобилаи муносибатҳои ҳуқуқи байналмилалӣ ва дохилидавлатӣ, ҳамкориҳои мутақобилаи сарчашмаҳои ҳуқуқи байналмилалӣ ва дохилидавлатӣ, муносибати байни субъектони онҳо, инчунин таъсири мутақобилаи принципҳои назарияи ҳуқуқ ва ҳуқуқи байналмилалӣ мавриди таҳқиқ қарор гирифтаанд. Ба сиёсати байналмилалӣ ҳуқуқи Ҷумҳурии Тоҷикистон, ки имрӯз дар муносибатҳои байналмилалӣ амалӣ мегардад, таъбиқи ҳуқуқи

байналмилалӣ дар раванди танзими муносибатҳои ҷамъиятӣ дар ҷумҳурии таваҷҷуҳи хоса зоҳир гардида, чиҳати такмили роҳу механизмҳои ҳамкориҳои ҳуқуқӣ дохилидавлатӣ ва байналмилалӣ дар Тоҷикистон дар шароити ҷаҳонишавӣ пешниҳодҳои мушаххас пешниҳод карда шудааст.

Нуктаҳои асосии ба ҳимоя пешниҳодшаванда. Ба ҳимоя нуктаҳои навгонии зерин пешниҳод карда мешаванд:

1. Таъсири ҳуқуқӣ байналмилалӣ ба инкишофи низомии ҳуқуқии Ҷумҳурии Тоҷикистон дар асоси консепсияи омехтаи равобити мутақобилаи ҳуқуқӣ байналмилалӣ ва ҳуқуқӣ дохилидавлатӣ (яъне, консепсияи монистӣ ва дуалистӣ) асос ёфтааст. Дар таъсири ҳуқуқӣ байналмилалӣ ба низомии ҳуқуқии кишвар аломатҳои ҳам консепсияи монистӣ ва ҳам дуалистиро дидан мумкин аст. Ҳама унсурҳои ҳарду консепсияҳо дар дебоча ва мазмунӣ моддаҳои дахлдори Конститутсияи Ҷумҳурии Тоҷикистон ва қонунгузории амалкунандаи кишвар мушоҳида кардан мумкин аст.

2. Сарчашмаҳои ҳуқуқӣ дохилидавлатӣ ва байналмилалӣ нисбатан низомии мустақил мебошанд ва мутаносибан барои танзими муносибатҳои дохилидавлатию байналмилалӣ равона гардидаанд, яъне фазои танзими онҳо гуногун мебошанд. Ҳамзамон, таъсири мутақобилаи сарчашмаҳои ҳуқуқӣ дохилидавлатӣ ва байналмилалӣ ба ҳамдигар равшан ба назар мерасад. Пеш аз ҳама дар рафти рушди низомии қонунгузории дохилидавлатӣ таъсири ҳуқуқӣ байналмилалӣ назаррас мебошад. Ёълон намудани санадҳои ҳуқуқӣ байналмилалӣ дар сатҳи конститутсионӣ ҳамчун ҷузъи таркибии низомии ҳуқуқии Ҷумҳурии Тоҷикистон имкон медиҳад, ки санадҳои ҳуқуқӣ байналмилалӣ, аз ҷумла шартномаҳои байналмилалӣи эътирофнамудаи Тоҷикистон на

танҳо ҳамчун сарчашмаҳои ҳуқуқи байналмилалӣ, балки ба сифати сарчашмаи ҳуқуқи дохилидавлатӣ баромад кунанд. Аз ин рӯ, дар асоси омӯзиши таҷрибаи ҷаҳонӣ бо мақсади ҳифзи манфиатҳои миллӣ ва низоми давлатию ҳуқуқии кишвар ворид намудани меъёрҳои сарчашмаҳои ҳуқуқи байналмилалӣ ба низоми сарчашмаҳои ҳуқуқи дохилидавлатӣ ва мутобик гардонидани онҳо ба принципҳои умумиэтирофшудаи ҳуқуқи байналмилалӣ танҳо бо роҳи трансформатсияи онҳо ба низоми қонунгузорӣ бояд амалӣ карда шаванд. Маҳз қонунгузории дохилидавлатӣ яке аз воситаҳои муҳимтарини таъмини риояи уҳдадорихои байналмилалӣ худ аз ҷониби давлат метавонад баромад кунад.

3. Ҳуқуқи байналмилалӣ ва низоми ҳуқуқии дохилидавлатиро субъекти ягона — давлат муттаҳид менамояд. Давлат ҳамчун субъекти пайвастунада ва муттаҳидкунандаи ҳуқуқи байналмилалӣ ва дохилидавлатӣ зӯҳур намуда, шарикӣ бевоситаи муносибатҳои ҳам дохилидавлатӣ ва ҳам байнидавлатӣ мегардад. Дар навбати худ, ҳуқуқи байналмилалӣ маҳз тавассути давлат ба низоми ҳуқуқӣ таъсир расонида, ба ҳамин тариқ самтҳо ва мушаххасоти асосии рушди онҳоро муайян мекунад.

4. Робитаи мутақобилаи ҳуқуқи дохилидавлатии Ҷумҳурии Тоҷикистон бо принципҳои ҳуқуқи байналмилалӣ дар он зоҳир мегардад, ки дар таҳияи аввалин санадҳои давлатию ташкилии Тоҷикистони соҳибхатиёр принципҳо ва арзишҳои умумиэтирофшудаи ҳуқуқи байналмилалӣ гузошта шуд. Чунин санадҳои ва ҳуҷжатҳои асосгузори ба монанди Эълумияи соҳибхатиёрии давлатӣ, Конститутсияи Ҷумҳурии Тоҷикистон пайвандгари байни низоми ҳуқуқи

миллӣ ва принципҳои умумиэтирофшудаи ҳуқуқи байналмилалӣ баромад намуданд. Ҳамзамон, дар таҷрибаи ҳуқуқи байналмилалӣ таъсири принципҳои дохилидавлатӣ бо роҳи этироф намудани принципҳои умумии ҳуқуқ чун сарчашмаи асосии ҳуқуқи байналмилалӣ ба назар мерасад.

5. Сиёсати ҳуқуқии Ҷумҳурии Тоҷикистон дар самти таъмини равобити мутақобилаи ҳуқуқи байналмилалӣ ва низоми ҳуқуқии кишвар дар асоси принципи этирофи арзишҳои ҳуқуқи умумибашарӣ ва арҷгузорӣ ба манфиатҳои умумимиллӣ бояд амалӣ гардад. Ин на танҳо ба рушди низоми ҳуқуқии Ҷумҳурии Тоҷикистон, балки ба баланд бардоштани обрӯ ва нуфузи байналмилалии ҷумҳурӣ дар арсаи байналмилалӣ мусоидат хоҳад кард.

6. Раванди татбиқи муқаррароти санадҳои ҳуқуқии байналмилалӣ мавҷуда, ки ба назарияи дуализм дар доираи тартиботи ҳуқуқии дохилӣ асос ёфтааст, метавонад якранг бошад ва дар партави ду мафҳуми асосӣ, яъне трансформатсия ва инкорпоратсия баррасӣ мешавад. Маънои онҳо наздик аст ва воқеан рад кардани таъсири бевоситаи меъёрҳои ҳуқуқи байналмилалиро ба таври мутлақ дар низоми ҳуқуқии дохилӣ шарҳ медиҳад. Дар Ҷумҳурии Тоҷикистон шаклҳои трансформатсия ва инкорпоратсия бештар истифода мегардад. Аммо чунин мешуморем, ки истинод ҳамчун шакли татбиқи ҳуқуқи байналмилалӣ кам истифода мешавад. Барои татбиқи ташаббусҳои байналмилалии Ҷумҳурии Тоҷикистон пешниҳод мешавад, ки истинод ҳангоми бастанӣ шартномаҳои байналмилалӣ самараноктар истифода шавад.

7. Татбиқи меъёрҳои ҳуқуқи байналмилалӣ дар муносибатҳои дохилии Тоҷикистон бисёрҷанба буда, доираи

васеи масъалаҳоеро дар бар мегирад, ки дар рафти татбиқи ҳуқуқ ба миён меоянд. Якум, муқаррароти санадҳои байналмилалӣ, ки Ҷумҳурии Тоҷикистон эътироф кардааст, дар баробари санадҳои меъёрии ҳуқуқии Ҷумҳурии Тоҷикистоне дар фаъолияти ҳуқуқтатбиқкунӣ ҳамчун асоси ҳуқуқӣ баромад мекунанд. Дуюм, муқаррароти санадҳои ҳуқуқии байналмилалӣ, ки Тоҷикистон онҳоро эътироф кардааст, аз ҷониби мақомоти ҳуқуқтатбиқкунӣ бо дарназардошти муқаррароти Конститутсияи Ҷумҳурии Тоҷикистон дар асоси санадҳои ҳуқуқии дахлдор, ки тартиби татбиқи онҳоро дар муносибатҳои дохилидавлатӣ танзим мекунанд, татбиқ карда мешавад. Сеюм, агар дар сарчашмаҳои ҳуқуқи байналмилалӣ норасоӣҳо мавҷуд бошанд, ин норасоӣҳо бо меъёрҳои ҳуқуқи дохилидавлатӣ ва баръакс пурра қардан мумкин аст.

8. Ҳуқуқи байналмилалӣ ҷузъи ҷудонашавандаи низоми ҳуқуқии ҷомеаи ҷаҳонӣ буда, ба ҳуқуқи дохилидавлатӣ бевосита таъсир расонида, самт ва динамикаи рушди онро муайян мекунад. Дар шароити ҷаҳонишавӣ ба ҳеҷ ваҷҳ набояд нақши ҳуқуқи байналмилалӣ дар рушди низоми ҳуқуқии дохилидавлатӣ, инчунин дар ҳалли мушкилоти глобалии башарият нодида гирифт. Ҳуқуқи байналмилалӣ дар ҳалли мушкилоти ҷаҳонӣ ҳамеша нақши асосиро мебозад ва ба қонунгузориҳои миллии он давлатҳое, ки худро аъзои қомилҳуқуқи ҷомеаи ҷаҳонӣ мешуморанд, ҳамеша таъсир мерасонад. Аммо дар шароити муосир, дар пасманзари муқовимати геополитикии байни давлатҳои абарқудрати ҷаҳонӣ принципҳои равишҳои нав ба шакли механизмҳои равобити ҳуқуқи байналмилалӣ ва дохили зарур аст. Ин бояд

ба принципҳои ба назар гирифтани манфиатҳои милли асос ёбад.

Аҳамияти назариявӣ ва амалии таҳқиқот бо он муайян мегардад, ки дар он таҳлили ҳамаҷонибаи масъалаи равобити мутақобилаи ҳуқуқи дохилидавлатӣ ва байналмилалӣ дар Тоҷикистон гузаронида шудааст, ки дар бораи механизмҳо ва самтҳои равобити байни онҳо, татбиқи ҳуқуқи байналмилалӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон тасаввуроти томо мегирад. Натиҷаҳои таҳқиқот уфӯқҳои навро барои омӯзиши чунин падидаи ҳуқуқӣ, ба мисли консепсияҳои мавҷудаи равобити ҳуқуқи дохилидавлатӣ ва байналмилалӣ, субъекти онҳо, сарчашмаҳо ва принципҳо кашф намояд ва аз ҷиҳати амалӣ бошад, хулосаҳои диссертатсия метавонанд ба рушди минбаъдаи он мусоидат карда, фаъолияти татбиқи ҳуқуқи байналмилалиро дар ҳудуди Тоҷикистон дар шароити бунёди давлати демократӣ, ҳуқуқбунёд ва дунявӣ беҳтар кунанд. Аҳамияти амалии таҳқиқот аз асоснок кардани пешниҳодҳои илмӣ-амалӣ аз ҷониби муаллиф оид ба тақмили равобити ҳуқуқи дохилидавлатӣ ва байналмилалӣ иборат мебошад. Муқаррарот ва хулосаҳои диссертатсияро пеш аз ҳама, дар фаъолияти амалии мақомоти ҳокимияти давлатӣ (Маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон, Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон), мақомоти судӣ, Вазорати корҳои хориҷии Ҷумҳурии Тоҷикистон, дар раванди амалигардонии ҳуқуқи байналмилалӣ дар муносибатҳои дохилидавлатӣ аз ҷониби онҳо, ки метавонанд ба тақмили шакли методҳои фаъолияти онҳо мусоидат намоянд, дар раванди таълим ҳангоми омӯзиши назарияи давлат ва ҳуқуқ, ҳуқуқи байналмилалӣ, курсҳои махсус ва дигар фанҳои соҳавии ҳуқуқи байналмилалӣ, дар қори илмӣ-таҳқиқотӣ зимни таҳияи

масоили таъсири ҳуқуқи байналмилалӣ ба низоми ҳуқуқии кишвар ва ғайра истифода бурдан мумкин аст.

Дарачаи эътимоднокии натиҷаҳо аз он иборат аст, ки назария дар асоси муқаррарот ва ҳулосаҳои ҷиддии илмӣ, ки дар адабиёти илмӣ васеъ паҳн шудаанд, асоснок карда шудааст. Идеяи илмӣ ба натиҷаҳои аз ҷониби умум эътирофшудаи илмӣ, маводи таърихӣ ҳуқуқӣ, далелҳои боэътимоди таърихӣ, таҷрибаи ҳуқуқии Тоҷикистон, ба дастовардҳои назарраси илмие, ки дар адабиёти илмӣ ва ҷомеаи илмӣ паҳн ва эътироф шудаанд, асос ёфтааст. Ба эътимоднокии таҳқиқот истифодаи асарҳои илмии олимони ҳуқуқшиносии тоҷик ва хориҷӣ, инчунин санадҳои меъёрии ҳуқуқии Ҷумҳурии Тоҷикистон, таҷрибаи ҳуқуқтатбиқкунии кишвар ва санадҳои байналмилалӣ, ки аз ҷониби Ҷумҳурии Тоҷикистон эътироф шудаанд, мусоидат мекунад. Дар баробари ин, муаллиф на танҳо аз таҳқиқоти назарияи умумии давлат ва ҳуқуқ, балки аз сарчашмаҳои соҳавӣ, ки ин ё он ҷиҳати масъалаҳои марбут ба мавзӯи рисоларо фаро гирифтаанд, васеъ истифода кардааст.

Мутобиқати диссертатсия ба шиносномаи ихтисоси илмӣ. Мазмуни рисолаи диссертатсионӣ ба шиносномаи ихтисоси илмӣ аз рӯйи ихтисоси 6D030100 – Ҳуқуқшиносӣ (6D030101 – Назария ва таърихи ҳуқуқ ва давлат, таърихи таълим дар бораи ҳуқуқ ва давлат) мутобиқ мебошад.

Саҳми шахсии доктараи дарачаи илмӣ. Саҳми шахсии муаллифи диссертатсия дар он ифода меёбад, ки ӯ дар асоси омӯзиши доираи васеи маводи илмӣ ва эмпирӣ, бо таҳлили назарияҳо ва муносибатҳои мавҷуда ба равоҷи мутақобилаи ҳуқуқи дохилидавлатӣ ва байналмилалӣ, пешниҳодҳои мушаххасро оид ба таҳияи механизму воситаҳо

ва қоидаҳои равобити онҳо ва қоидаҳои ҷорӣ намудани меъёрҳои ҳуқуқи байналмилалӣ дар қонунгузорӣ ва ҷаъолияти ҳуқуқтатбиққунии мамлакат ироа кардааст. Диссертант дар ҷамъоварии бевоситаи маводи бойгонӣ шахсан иштирок карда, заминаи қонунгузорию амиқ омӯхта, натиҷаҳои таҳқиқотро дар интишорот ва гузоришҳои худ дар қонфронсҳои байналмилалӣ ва ҷумҳуриявӣ мавриди таъйиду тасдиқ қарор додааст.

Тасвиб ва амалисозии натиҷаҳои диссертатсия. Диссертатсия дар шубҳаи масоили назариявии давлат ва ҳуқуқи муносири Институти фалсафа, сиёсатшиносӣ ва ҳуқуқи ба номи А. Баҳоваддинови Академияи миллии илмҳои Тоҷикистон таҳия карда шуда, дар ҷаласаи он мавриди муҳокима қарор гирифта, барои ҳимоя тавсия дода шудааст. Муқаррароти асосии таҳлилий-амалии он дар маърузаҳои диссертант: Қонфронси байналмилалии «Нақши Иҷлосияи 16-уми Шурои Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон дар рушди давлатдорӣи милли» (ш. Душанбе, 11 ноябри соли 2022), Қонфронси ҷумҳуриявии илмию назариявӣ дар мавзӯи «Самаранокии татбиқи ҳуқуқ ҳамчун омили таҳкими қонуният ва тартиботи ҳуқуқӣ» (ш. Душанбе, 14 июни соли 2022), мизи мудаввари қоршиносон дар мавзӯи “Таҳлили қоршиносии масъалаи ҳушунат нисбати қанон дар Тоҷикистон” (ш. Душанбе, 24 ноябри соли 2020) баён қардидааст.

Интишорот аз рӯйи мавзӯи диссертатсия дар 6 мақолаи илмӣи муаллиф инъикос ёфтааст, ки 5-тои он дар маҷаллаҳои ба феҳристи нашрияҳои илмӣи тақризшавандаи Комиссияи олии аттестатсионӣи назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон дохилшуда, ки дар онҳо натиҷаҳои асосӣи илмӣи

диссертатсияҳо барои дарёфти дараҷаи илмӣ доктори PhD-аз рӯи ихтисос бояд ҷо ҷарда шаванд, ба нашр расидаанд.

Соҳтор ва ҳаҷми диссертатсия. Таҳқиқоти диссертатсионӣ аз муқаддима, ду боб, ки ҳашт параграфро дар бар мегиранд, ҳулоса, тавсияҳои амалӣ, рӯйхати адабиёт иборат аст. Ҳаҷми умумии қор 187 саҳифаи ҷопи компютерио ташкил медиҳад.

ҚИСМҲОИ АСОСИИ ТАҲҚИҚОТ

Дар **муқаддима** довталаб аҳамияти тадқиқоти рисолатро асоснок намуда, дараҷаи қорқарди мавзӯ, ҳадаф ва вазифаҳои онро ошқор қардааст. Диссертант инчунин асосҳои методологии тадқиқотро тавсиф намуда, навоариҳои илмиро асоснок намуда, муқаррароти ба ҳимоя пешниҳодшударо мурааттаб намуда, аҳамияти назариявӣ ва амалии тадқиқоти рисолатро нишон додааст, оид ба амалисозии мавзуи таҳқиқот маълумот дода, доир ба соҳтор ва ҳаҷми рисола маълумот додааст.

Боби якум – **«Асосҳои умуминазариявии таъсири мутақобилаи ҳуқуқи байналмилалӣ ва доҳилидавлатӣ»** - аз ҷор параграф иборат мебошад. Боби мазқур ба омӯзиши асосҳои умумии назариявии консепсияҳои мавҷудаи таъсири мутақобилаи ҳуқуқи байналмилалӣ ва доҳилидавлатӣ, таъсири мутақобилаи сарчашмаҳо, субъектҳо ва принципҳои ҳуқуқи байналмилалӣ ва доҳилидавлатӣ, инчунин таносуб ва фарқияти байни онҳо, умумият ва ҳусусияти онҳо баҳшида шудааст.

Дар параграфи якум – **«Консепсияи таъсири мутақобилаи ҳуқуқи байналмилалӣ ва доҳилидавлатӣ»** – назарияҳои мавҷуда оид ба таъсири мутақобилаи ҳуқуқи

байналмилалӣ ва дохилидавлатӣ баррасӣ гардида, концепсияҳои муосири илми ҳуқуқшиносӣ вобаста ба ин самт мавриди таҳлилу таҳқиқ қарор дода шудаанд.

Дар диссертатсия ду концепсияи асосии мавҷудаи таъсири мутақобилаи ҳуқуқи байналмилалӣ ба низоми ҳуқуқии давлатҳо, яъне концепсияҳои дуалистӣ ва монистӣ мавриди баррасӣ қарор гирифтааст. Дуализм (намояндагон Г. Трипел, Д. Ансилоти ва диг.) чунин мешуморад, ки ҳуқуқи байналмилалӣ ва дохилидавлатӣ низоми ҳуқуқии мустақил ва баробар мебошанд. Монизм (намояндагон Г. Гегел, Г. Келзен, Ж. Ссел, Ш. Руссо ва диг.) ба он ишора мекунад, ки ҳуқуқи байналмилалӣ ва дохилидавлатӣ низоми ягонаи ҳуқуқӣ мебошанд. Концепсияи монистӣ, дар навбати худ, ба ду зергурӯҳ чудо мешавад, ки зергурӯҳи якум нуктаи назари афзалияти ҳуқуқи дохилидавлатиро нисбат ба ҳуқуқи байналмилалӣ ҳимоя мекунад ва зергурӯҳи дуюм, баръакс, қайд мекунад, ки ҳуқуқи байналмилалӣ дар муносибатҳои байни давлатҳо нисбат ба ҳуқуқи дохилидавлатӣ бартарӣ дорад.

Ба андешаи муравобити мутақобилаи ҳуқуқи дохилидавлатӣ ва ҳуқуқи байналмилалӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон дар асоси принципҳои омехта (яъне, ҳам монизм ва ҳам дуализм) бояд сохта шаванд. Дар он бо дарназардошти эътирофи меъёрҳои байналмилалӣ, инчунин бояд манфиатҳои соҳибхитиёрӣ, давлатӣ ва миллий ба инобат гирифта шаванд. Принципи омехта бевосита дар матни дебочаи Конститутсияи Ҷумҳурии Тоҷикистон мустаҳкам карда шудааст, ки дар он гуфта шудааст “Мо, халқи Тоҷикистон, қисми чудонашавандаи ҷомеаи ҷаҳон буда, ...” ва “таъмини соҳибхитиёрии давлати худ ва рушду камоли онро дарк

намуда” ҳамин Конститутсияро қабул ва эълон менамояд [6]. Он аз ҷумла дар ҳолатҳои зерини конститусионӣ инъикоси ҳудро ёфтааст. Ҷумҳурии Тоҷикистон чун давлати соҳибхитӣ, демократӣ ва ҳуқуқбунёд муносибатҳои ҳешро дар асоси сиёсати сулҳҷуёна дар амал татбиқ менамояд ва соҳибхитиёрию истиқлолияти дигар давлатҳоро эътироф мекунад. Инчунин ҳангоми ба амал баровардани муносибатҳои ҳоричӣ ба меъёрҳои байналмилалӣ таъа намуда, вобаста ба манфиатҳои ҳалқи Тоҷикистон ҳамкории муфидро ба роҳмеонад. Хусусияти монистӣ дар эътирофи афзалияти санадҳои ҳуқуқи байналмилалӣ нисбат ба қонунҳои Ҷумҳурии Тоҷикистон дида мешавад. Хусусияти дуалистӣ бошад дар волияти Конститутсияи Ҷумҳурии Тоҷикистон нисбат ба меъёрҳо ва принципҳои ҳуқуқи байналмилалӣ зоҳир мегардад..

Дар параграфи дуом – **«Таъсири мутақобилаи сарчашмаҳои ҳуқуқи байналмилалӣ ва доҳилидавлатӣ: умумият ва хусусият»** – таҳлили назариявии таъсири сарчашмаҳои ҳуқуқи байналмилалӣ ба ташаққули сарчашмаҳои ҳуқуқи доҳилидавлатӣ гузаронида мешавад.

Оид ба масъалаи мафҳум, низоми сарчашмаҳои ҳуқуқи доҳилидавлатӣ ва байналмилалӣ осори олимони маъруфи ҳуқуқшинос П.Н. Бирюков, В.В. Ершов, И. Камолзода, Ш.М. Менглиев, Р. Шарофзода ва дигарон истифода шудааст, ки қайд мекунам, ки ин сарчашмаҳо низоми мустақил буда, фазои ҳуқуқии онҳо дар сатҳҳои гуногун қарор доранд.

Дар диссертатсия қайд карда мешавад, ки сарчашмаҳои ҳуқуқи доҳилидавлатӣ ва байналмилалӣ дар соҳа ва фазои ҳуд амал мекунамд ва онҳо қувваи олии ҳуқуқӣ доранд. Албатта, ҳолатҳое мешаванд, ки онҳо ба соҳа ва фазои умумӣ

таъсир доранд. Аммо эълон намудани санадҳои ҳукуки байналмилалӣ дар сатҳи конститутсионӣ ҳамчун ҷузъи таркибии низоми ҳукукии Ҷумҳурии Тоҷикистон имкон медиҳад, ки санадҳои ҳукуки байналмилалӣ, аз ҷумла шартномаҳои байналмилалии Тоҷикистон ва принципҳои умумиэътирофшудаи ҳукуки байналмилалӣ ҳамчун сарчашмаи ҳукуки дохилидавлатӣ баромад кунанд.

Таҳлили муқоисавии сарчашмаҳои ҳукуки дохилидавлатӣ ва байналмилалӣ нишон медиҳад, ки дар байни онҳо ҷузъҳои умумӣ ва махсус хеле зиёданд. Умумияти як қатор сарчашмаҳои ҳукуки дохилидавлатӣ ва байналмилалӣ, аз ҷумла, дар моҳият, сифат, техника ва ҳатто дар номи онҳо зоҳир мегардад. Ба инҳо, масалан, шартномаҳои ҳукуқӣ, доктринаҳо, урфу одатҳо ва қарорҳои судиродохил қардан мумкин аст. Дигар масъалае, ки сарчашмаҳои ҳукуки дохилидавлатӣ ва ҳукуки байналмилалиро муттаҳид месозад ин субъекти ҳукуқ, ки бо эҷоди онҳо машғул мебошад ва ин вазифа асосан ба дӯши давлат гузошта шудааст.

Сарчашмаҳои ҳукуки дохилидавлатӣ ва ҳукуки байналмилалӣ нисбатан сарчашмаҳои мустақили мебошанд, ки низоми ба худ хосро доранд ва барои танзими муносибатҳои дохилидавлати ва байнидавлатӣ равона гардидаанд, яъне фазои танзими онҳо гуногун мебошанд. Ҳамзамон, таъсири мутақобилаи сарчашмаҳои ҳукуки дохилидавлатӣ ва байналмилалӣ ба ҳамдигар ба назар мерасад. Пеш аз ҳама дар рафти рушди низоми қонунгузории дохилидавлатӣ таъсири ҳукуки байналмилалӣ назаррас мебошад. Аз ин рӯ, бо мақсади ҳифзи манфиатҳои миллӣ ва низоми давлатию ҳукукии кишвар ворид намудани меъёрҳои сарчашмаҳои ҳукуки байналмилалӣ ба низоми сарчашмаҳои

ҳуқуқи дохилидавлатӣ ва мутобиқ гардонидани онҳо ба принципҳои умумиэътирофшудаи ҳуқуқи байналмилалӣ танҳо бо роҳи трансформатсияи онҳо ба низоми қонунгузорӣ амалӣ карда мешаванд. Маҳз қонунгузории дохилидавлатӣ яке аз воситаҳои муҳимтарини таъмини риояи уҳдадорихои байналмилалии худ аз ҷониби давлат мебошад.

Дар параграфи сеюм – **«Таъсири мутақобилаи субъектҳои ҳуқуқи байналмилалӣ ва дохилидавлатӣ: таносуб ва фарқият»** – низоми субъектҳо ва намудҳои ондар ҳуқуқи байналмилалӣ ва дохилидавлатӣ ва таъсири мутақобилаи онҳо мавриди таҳқиқ қарор гирифтааст. Дар диссертатсия қайд карда мешавад, ки мафҳуми субъекти ҳуқуқ, ки назарияи ҳуқуқ пешниҳод намудааст, хусусияти универсалӣ дошта, он дар илми ҳуқуқшиносӣ ҳам ба низоми ҳуқуқи дохилидавлатӣ ва ҳам ба ҳуқуқи байналмилалӣ татбиқ карда мешавад.

Азбаски ҳуқуқ аз ду намуди низоми ба ҳам алоқаманд, вале мустақил – ҳуқуқи дохилии давлатҳои гуногун ва ҳуқуқи байналмилалӣ иборат мебошад, ҳар кадоми онҳо доираи субъектҳои худро доранд. Ҳамаи субъектҳои ҳуқуқи дохилидавлатӣ ва байналмилалӣ иштирокчиёни муносибатҳои ҳуқуқӣ мебошанд. Як фарқияти байни онҳо ин аст, ки муносибатҳои мазкур дар сатҳҳои гуногун ва байни субъектҳои гуногун ба вучуд меоянд. Агар дар сатҳи дохилидавлатӣ муносибатҳои ҳуқуқӣ танҳо дар ҳудуди як давлате ташаккул меёбанд, ки дар он субъектҳои асосии ҳуқуқ асосан шахсони воқеӣ ва ҳуқуқӣ, инчунин давлат баромад мекунанд, пас дар сатҳи байналмилалӣ муносибатҳои ҳуқуқӣ дар сатҳи боломилӣ ташаккул ёфта, ба сифати субъектҳои асосии ҳуқуқ давлатҳо, миллатҳо ва

ташкилотҳои гуногуни байналмилалӣ баромад мекунад. Ин ду сатҳро як субъект, яъне давлат муттаҳид месозад. Ба ибораи дигар ғӯем, яке аз омилҳое, ки субъектҳои ҳукуки дохилидавлатӣ ва байналмилалиро муттаҳид мекунад, яъне субъекте, ки ин ду низомро муттаҳид месозад, давлат мебошад.

Дар муносибатҳои дохилидавлатӣ, давлат ҳамчун субъекти асосӣ зухур намуда, асосан вазифаҳои он аз эҷоди меъёрҳои ҳукук, таъмини амалишавии онҳо ва дар ҳолати вайрон намудани меъёрҳои ҳукук ҳифзи ҳукук иборат мебошад. Дар баробари ин давлат дар ҳаёти сиёсӣ, иқтисодӣ, иҷтимоӣ ва фарҳангии ҷомеа нақши роҳбарикунандаро дорад.

Мавқеи давлат ба ҳайси субъекти ҳукуки байналмилалӣ дар ин ҳолат дигар мебошад. Бояд таъкид кард, ки ҳукуки байналмилалӣ бинобар мавҷудияти давлатҳо дар ҷаҳон ва зарурати объективии танзими ҳукукии муносибатҳои байни онҳо ба вуҷуд омадааст. Давлат ҳам дар муносибатҳои ҳукуки байналмилалӣ ва ҳам дар муносибатҳои дохилидавлатӣ зухур мекунад. Ба таври дигар ғӯем, давлат ҳам субъекти ҳукуки дохилидавлатӣ ва ҳам субъекти ҳукуки байналмилалӣ мебошад. Аммо давлат ҳамчун субъекти ҳукук дар муносибатҳои дохилидавлатӣ ва байналмилалӣ вазифаҳои гуногунро иҷро менамояд. Маҳз дар ҷаҳорҷӯбаи давлат мо метавонем мутаносиби субъекти ҳукуки дохилидавлатӣ ва ҳукуки байналмилалиро мавриди таҳқиққарор диҳем.

Ба сифати субъекти ҳукуки байналмилалӣ танҳо давлатҳое баромад карда метавонанд, ки соҳибхитиёри дошта бошанд, метавонанд худро дар муносибатҳои байналмилалӣ мустақилона намояндагӣ кунанд ва субъекти қобилияти ҳукуқамалкунии байналмилалиро дошта бошанд.

Субъектҳои дигари ҳуқуқи дохилидавлатӣ ва байналмилалӣ дар доираи салоҳияти давлат инкишоф меёбанд. Ҳамин тавр, ташкилотҳои байналмилалӣ ва минтақавӣ ҳамчун субъектҳои ҳуқуқи байналмилалӣ аз ҷониби гурӯҳи давлатҳо дар доираи созишномаҳои муайяни байналмилалӣ ташкил карда мешаванд. Давлатҳо дар муносибатҳои дохилидавлатӣ аз рӯи табиат ва пайдоишашон субъектҳои асосии ҳуқуқи дохилидавлатӣ ба ҳисоб мераванд. Қобилияти ҳуқуқамалкунии дигар субъектҳои ҳуқуқи дохилидавлатӣ дар доираи тартиботи ҳуқуқии муқаррарнамудаи давлат инкишоф меёбад.

Параграфи чаҳорум – *«Таъсири мутақобилаи принципҳои ҳуқуқи байналмилалӣ ва дохилидавлатӣ»* – ба яке аз мафҳумҳои маъмултарин ва маҳфузтарин на фақат дар назарияи давлат ва ҳуқуқ, балки дар ҳуқуқи байналмилалӣ, яъне ба принципҳои ҳуқуқ бахшида шудааст.

Яке аз хусусиятҳои принципҳои ҳуқуқи байналмилалӣ дар робита бо ҳуқуқи дохилидавлатӣ дар он аст, ки принципҳои ҳуқуқи байналмилалӣ на танҳо ҳамчун ғояҳои асосии татбиқи ҳуқуқи байналмилалӣ баромад мекунанд, балки ҳамчун сарчашмаҳои ҳуқуқ низ амал мекунанд. Ба ибораи дигар, онҳо ҳамчун танзимкунандаи муносибатҳои ҷамъиятӣ амал мекунанд.

Принсипҳои универсалии ҳуқуқи байналмилалӣ ва равобити он бо принципҳои дохилидавлатӣ дар дебоҷа ва моддаи 5, 11 ва дигар моддаҳои Конститутсияи Ҷумҳурии Тоҷикистон дарҷ гардидаанд. Тибқи он, асоси сиёсати хориҷии Ҷумҳурии Тоҷикистонро принципҳои асосии ҳуқуқи байналмилалӣ ташкил намуда, Конститутсияи Ҷумҳурии Тоҷикистон, принципҳои умумиэътирофшудаи ҳуқуқи

байналмилалиро дар мазмуни худ ифода намуда, ҳамчун пайвандгари байни низоми ҳуқуқи байналмилалӣ ва дохилидавлатӣ хизмат мекунад.

Гояи асосие, ки ҳам принципҳои ҳуқуқи байналмилалӣ ва ҳам ҳуқуқи дохилидавлатиро муттаҳид менамояд, ин бунёди ҷомеаи адолатпарвар ва муқаррар намудани шароити баробару одилона дар муносибатҳои байналмилалӣ мебошад. Барқарор гардидани адолат натиҷаи ниҳоии татбиқи принципҳои ҳуқуқи байналмилалӣ ва дохилидавлатӣ ба ҳисоб меравад.

Боби дуюм – **«Масоили татбиқи ҳуқуқи байналмилалӣ дар низоми ҳуқуқии Ҷумҳурии Тоҷикистон»** – аз 2 параграф иборат буда, дар онҳо шаклҳои татбиқи ҳуқуқи байналмилалӣ дар қонунгузорию Ҷумҳурии Тоҷикистон ва масъалаҳои татбиқи ҳуқуқи байналмилалӣ дар муносибатҳои дохилидавлатӣ таҳлил карда шудаанд.

Дар параграфи якум – **«Шаклҳои татбиқи (имплементатсия) ҳуқуқи байналмилалӣ дар қонунгузорию Ҷумҳурии Тоҷикистон»** – механизм ва намудҳои ворид намудани меъёрҳои ҳуқуқи байналмилалӣ ба низоми ҳуқуқии кишвар, мавриди баррасӣ қарор дода шудааст. Ин равандро аксар вақт имплементатсия меноманд, яъне, табдили ҳуқуқи байналмилалӣ ба ҳуқуқи дохилидавлатӣ.

Агар бевосита ба таҳқиқи шаклҳои татбиқи (имплементатсия) ҳуқуқи байналмилалӣ дар қонунгузорию дохилидавлатӣ назар афканем, тибқи мавқеи олимони ҳуқуқшинос (С.А. Раҷабов, С.В. Черниченко, П.Н. Бирюков ва диг.) дар доктринаи ҳуқуқии байналмилалӣ се назарияи имплементатсия эътироф шудааст: назарияҳои

трансформатсия, инкорпоратсия ва *истинод*. Назарияи *трансформатсия* ба пайдоиш ва инкишофи худ аз назарияи дуалистӣ ба проблемаи муносибатҳои ҳуқуқи байналмилалӣ ва дохилидавлатӣ вобаста буда, татбиқи бевоситаи ҳуқуқи байналмилалиро эътироф накарда, бо роҳи трансформатсияи он ба санадҳои дохилидавлатӣ амалӣ карда мешавад. Бар хилофи «трансформистҳо», ҷонибдорони назарияи дигари паҳншудаи ҳамоҳангсозии ҳуқуқи байналмилалӣ ва дохилидавлатӣ – назарияи *инкорпоратсия* мебошад, ки тибқи он меъёрҳои ҳуқуқи байналмилалӣ ба низоми қонунгузориҳои миллии кишвар бидуни интишори ягон санади меъёрии ҳуқуқии дохилидавлатӣ табдил меёбанд. Намуди махсуси татбиқи меъёрҳои байналмилалӣ *истинод* мебошад. Дар аксари қонунҳо дарҷ шудааст, ки муқаррароти муайян мувофиқи шартномаи мушаххас татбиқ мешавад, ё дар ҳолатҳои муайян чунин шартнома бояд татбиқ карда шавад. Истинодҳо ба санадҳои ғайримеъёрӣ ва қарорҳои конфронсҳо ва созмонҳои байналмилалӣ то рафт бештар маъмул мешаванд.

Дар диссертатсия татбиқи ҳар кадоми ин назарияҳо дар аксари мамлакатҳои хориҷӣ (ИМА, Испания, Британияи Кабир, Португалия, Юнон ва ғайра) таҳлил карда шудааст.

Давлатҳо усулҳои гуногуни татбиқро (имплементатсия) истифода мебаранд. Аксарияти давлатҳо дар танзими муносибатҳои ҷамъиятии дохилӣ бидуни зарурати қабули санадҳои меъёрии ҳуқуқии дохилидавлатӣ роҳи татбиқи бевоситаи меъёрҳои ҳуқуқи байналмилалиро интихоб мекунанд. Масалан, инҳо Фаронса, Нидерландия, Швейтсария, Украина, ИМА ва ғайра мебошанд. Гурӯҳи дигари давлатҳое ҳастанд, ки шакли расми-мувофиқиро

истифода мебаранд, ки ҳуқуқи байналмилалӣ бевосита амал намекунад, балки ба қонунгузории дохилии кишвар табдил дода мешавад ва бо ҳамин ба низоми ҳуқуқи миллӣ дохил мешавад. Масалан, Олмон, Италия, Финляндия ва ғайра.

Бояд гуфт, ки интихоби шакл, усул ва намудҳои татбиқи меъёрҳои ҳуқуқи байналмилалӣ ба низоми ҳуқуқи кишвар дар ихтиёри ҳуди давлатҳо менамояд. Барои ба даст овардани самарани бештар мо пешниҳод менамоем, ки тамоми усулҳои мавҷудаи татбиқ вобаста ба вазъият ва доираи муносибатҳои танзимшавандаи ҷамъиятӣ истифода шаванд.

Дар Ҷумҳурии Тоҷикистон бештар шаклҳои татбиқи трансформатсия ва инкорпоратсия истифода мегарданд. Қабули санадҳои ҳуқуқи зарурии дохилидавлатӣ роҳи асосии иҷрои ӯҳдадориҳои байналмилали оид ба татбиқи созишномаҳои байналмилалии имзонамудаи Ҷумҳурии Тоҷикистон мебошад. Пас аз қабули ҳама санадҳои ҳуқуқи дохилидавлатии зарурӣ усули асосии иҷрои ӯҳдадориҳои созишнома ба таври автоматӣ эътибори ҳуқуқи пайдо кардани қонунгузории дохилидавлатӣ хоҳад буд. Пешниҳод карда мешавад, ки бо мақсади дар амал татбиқ намудани ташаббусҳои байналмилалии Ҷумҳурии Тоҷикистон истинод ҳамчун шакли имплементатсияи ҳуқуқи байналмилалӣ васеъ истифода карда шавад.

Ҳамзамон, дар рафти бастанӣ шартномаҳои байналмилалӣ тавзеҳот ҳамчун механизми ҳифзи манфиатҳои миллӣ ва давлатӣ низ истифода карда шавад.

Дар параграфи дуюм – ***«Татбиқи ҳуқуқи байналмилалӣ дар муносибатҳои дохилидавлатӣ»*** – татбиқи ҳуқуқи байналмилалӣ дар муносибатҳои дохилидавлатӣ баррасӣ карда мешавад.

Қайд карда мешавад, ки дар Тоҷикистон дар марҳалаи асосии танзими ҳукуки муносибатҳои ҷамъиятӣ, аз қабili татбиқи ҳуқуқ санадҳои ҳуқуқӣ таҳия ва қабул шудаанд, ки татбиқи меъёр ва принципҳои ҳуқуқи байналмилалиро дар муносибатҳои дохилӣ таъмин мекунанд. Ба сифати чунин санадҳои ҳуқуқӣ, Қарори Пленуми Суди Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 18 ноябри соли 2013, №9 “Дар бораи аз ҷониби судҳо татбиқ намудани санадҳои байналмилалӣ, ки аз тарафи Тоҷикистон эътироф гардидаанд”, Фармоиши Вазорати корҳои хориҷии Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 29 декабри соли 2021, №1171 “Дар бораи Тартиби мониторинги таъмини иҷрои шартномаҳои байналмилалӣ Ҷумҳурии Тоҷикистон” ва ғайраро мисол овардан мумкин аст. Санадҳои ҳуқуки мазкур, ки барои татбиқи ҳуқуқи байналмилалӣ дар муносибатҳои дохилидавлатӣ шароити ҳуқуқи муҳайё месозанд, асосҳои ҳуқуқи, шароит ва шартҳои афзалиятҳои татбиқи ҳуқуқи байналмилалиро аз ҷониби мақомоти ҳокимияти давлатӣ ва идоракунӣ дар муносибатҳои дохилии кишвар муқаррар менамоянд.

Дар диссертатсия қайд карда мешавад, ки дар Ҷумҳурии Тоҷикистон на фақат масъалаи татбиқи санадҳои байналмилалӣ дар муносибатҳои дохилидавлатӣ мавриди танзим қарор гирифтааст, инчунин механизмҳои назоратӣ ҷиҳати татбиқ намудани санадҳои байналмилалӣ эътирофнамудаи Ҷумҳурии Тоҷикистон низ мустаҳкам карда шудааст. Мутобиқи қонунгузори амалкунандаи ҷумҳурӣ мониторинги умумии иҷрои шартномаҳои байналмилалӣ ба зиммаи Вазорати корҳои хориҷии Ҷумҳурии Тоҷикистон вогузор карда шудааст.

Татбиқи меъёрҳои ҳуқуқи байналмилалӣ дар муносибатҳои дохилии Тоҷикистон бисёрҷанба буда, доираи васеи масъалаҳоеро дар бар мегирад, ки дар рафти ҳуқуқтатбиқкунӣ ба миён меоянд. Яқум, муқаррароти санадҳои байналмилалӣ, ки Ҷумҳурии Тоҷикистон эътироф кардааст, дар баробари санадҳои меъёрии ҳуқуқи Ҷумҳурии Тоҷикистон дар фаъолияти ҳуқуқтатбиқкунӣ ҳамчун асос баромад мекунанд. Дуюм, муқаррароти санадҳои ҳуқуқи байналмилалӣ, ки Тоҷикистон онҳоро эътироф кардааст, аз ҷониби мақомоти ҳуқуқтатбиқкунӣ бо дарназардошти муқаррароти Конститутсияи Ҷумҳурии Тоҷикистон дар асоси санадҳои ҳуқуқи дахлдор, ки тартиби татбиқи онҳоро дар муносибатҳои дохилидавлатӣ танзим мекунанд, татбиқ карда мешавад. Сеюм, ҳуқуқи байналмилалӣ низ аз норасоӣҳо холӣ нест. Агар дар сарчашмаҳои ҳуқуқи байналмилалӣ норасоӣҳо мавҷуд бошанд, он гоҳ танзими нокифояи як қатор меъёрҳои онро бо меъёрҳои ҳуқуқи дохилидавлатӣ ва баръакс пурра қардан мумкин аст.

Боби сеюм – **«Ҳолати кунунӣ ва дурнамои таъсири мутақобилаи ҳуқуқи байналмилалӣ ва дохилидавлатӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон»** – аз 2 параграф иборат буда, дар онҳо сиёсати ҳуқуқи Ҷумҳурии Тоҷикистон дар соҳаи ҳуқуқи байналмилалӣ, инчунин механизмҳои тақмили равобити ҳуқуқи байналмилалӣ ва дохилидавлатӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон дар шароити ҷаҳонишавӣ мавриди баррасӣ қарор дода шудаанд.

Дар параграфи якум – **«Сиёсати ҳуқуқи Ҷумҳурии Тоҷикистон дар самти равобити мутақобилаи ҳуқуқи дохилидавлатӣ ва байналмилалӣ»** – сиёсати ҳуқуқи Ҷумҳурии Тоҷикистон дар соҳаи ҳуқуқи байналмилалӣ, ки

дар барномаҳои давлатӣ муқаррар гардида, самтҳои асосии сиёсати давлатро дар муқаррар намудани муносибатҳои хориҷӣ бо дигар давлатҳо муайян менамоянд, мавриди баррасӣ қарор дода мешавад.

Дар диссертатсияи қайд карда мешавад, ки Ҷумҳурии Тоҷикистон дар замони муосир рушди низоми ҳукукии ҳудро бо роҳи давра ба давра амалӣ гардонии сиёсати ҳукукии босамар ба роҳ мондааст. Сиёсати ҳукуқӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон ҷузъи ҷудонашавандаи сиёсати давлат мебошад, ки дар давраи муосир пеш мебарад, ки самтҳои асосии рушди низоми нави ҳукукии Тоҷикистони соҳибистиклолро муайян мекунад, ба ҳисоб меравад.

Яке аз самтҳои сиёсати ҳукукии Ҷумҳурии Тоҷикистон ин сиёсати ҳукуқи байналмилалӣ ба ҳисоб рата, он дар дар Консепсияи сиёсати ҳукукии Ҷумҳурии Тоҷикистон барои солҳои 2018-2028 дарҷ гардидааст. Он муҳтавои асосии сиёсати кишварро дар самти таъсири мутақобилаи ҳукуқи дохилидавлатӣ ва ҳукуқи байналмилалӣ ба таври муфассал ва дақиқ муайян кардааст. Тибқи консепсияи мазкур, низоми ҳукуқи дохилидавлатӣ аз як тараф мустақил амал намуда, аз тарафи дигар бояд дастовардҳои пешқадами ҳукуқи байналмилалиро дар самти танзими муносибатҳои ҷамъиятии наватрин бо назардошти манфиатҳои миллӣ истифода барад. Масалан, Конвенсияи Вена «Дар бораи ҳукуқи шартномаҳои байналмилалӣ» аз 23.05.1969 с., (санаи пайдоиши қувваи ҳукуқӣ 27.01 1980 г.). Тоҷикистон ба он 4 ноябри соли 1995 ҳамроҳ гардидааст Конвенсияи мазкур тавонист дар рушди низоми ҳукукии кишвар саҳми арзанда гузоранд. Зеро маҳз дар асоси конвенсияи номбурда Ҷумҳурии Тоҷикистон тавонист ба муносибатҳои байналмилалӣ бо роҳи бастанӣ

шартномаҳои байналмилалӣ ворид гардад ва стандарти меъёрҳои ҳуқуқэҷодкуниро ба сатҳи ҷаҳонӣ бардорад.

Сиёсати байналмилалии ҳуқуқиي Ҷумҳурии Тоҷикистон маҷмӯи масъалаҳои байналмилалӣ ва минтақавии дорои хусусияти сиёсӣ, ҳуқуқӣ, иқтисодӣ, иҷтимоӣ, башардӯстона ва экологиро дар бар мегирад. Самтҳои афзалиятноки ин соҳа таҳкими истиқлолият ва амнияти давлат, барқарор намудани муносибатҳои неки ҳамсоягӣ бо давлатҳои ҳамсоя ва муборизаи муштарак бо терроризми байналмилалӣ ва ифротгароии динӣ, фароҳам овардани шароити мусоид барои ҳамкории иҷтимоӣ-иқтисодӣ ва байналмилалии башардӯстона, татбиқи ҳамаҷонибаи ташаббусҳои байналмилалии экологии Ҷумҳурии Тоҷикистон, инчунин ташаққули симои байналмилалӣ ва нуфузи Ҷумҳурии Тоҷикистон ҳамчун давлати демократӣ, ҳуқуқбунёд ва дунявӣ дар арсаи байналмилалӣ мебошанд.

Дар параграфи дуюм – *«Тақмили механизмҳои равобити ҳуқуқи дохилидавлатӣ ва байналмилалӣ дар Тоҷикистон дар шароити ҷаҳонишавӣ»* – таҳқиқи механизмҳо ва самтҳои равобити муатқобилаи ҳуқуқи дохилидавлатӣ ва байналмилалӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон дар шароити таҳдиду хатарҳои ҷаҳонӣ гузаронида шудааст.

Дар диссертатсия қайд карда мешавад, ки дар шароити ҷаҳонишавӣ нақши ҳуқуқи байналмилалиро дар рушди системаҳои ҳуқуқии миллӣ, инчунин дар ҳалли мушкилоти глобалии инсоният ба ҳеҷ ваҷҳ инкор кардан мумкин нест. Ҳуқуқи байналмилалӣ ҳамеша дар ҳалли мушкилоти ҷаҳонӣ нақши муҳим бозида, ба қонунгузориҳои миллии он давлатҳое, ки худро аъзои қомилҳуқуқи ҷомеаи ҷаҳонӣ мешуморанд, ҳамеша таъсир мерасонад. Дар марҳалаи ҳозира зарур аст, ки

равишҳо, шаклҳо ва механизмҳои нави ҳамкории ҳукуки байналмилалӣ ва дохилӣ таҳия карда шаванд.

Конститутсияи Ҷумҳурии Тоҷикистон бо муқаррар намудани афзалияти ҳукуки байналмилалӣ нисбат ба конунгузории дохилидавлатӣ, таъсири онро ба низоми ҳукукии кишвар эътироф намуда, кафолатҳои конститутсиониро барои татбиқи муқаррароти он таъмин менамояд. Бо дарназардошти ин вазъият, мавқеи олии низоми ҳукукии кишварро Конститутсияи Ҷумҳурии Тоҷикистон ишғол намуда, тамоми санадҳои ҳукукии байналмилалӣ ва шартномаҳои аз ҷониби Тоҷикистон имзошуда ё тасвибшуда бояд ба Конститутсияи Ҷумҳурии Тоҷикистон мувофиқат кунанд. Инчунин, дар шароити муосир дар пасманзари муқовимати геополитикии байни давлатҳои абарқудрати ҷаҳонӣ принципҳо ва равишҳои нав ба шаклу механизмҳои рабобити ҳукуки байналмилалӣ ва ҳукуки дохили давлатӣ зарур аст. Ин бояд ба принципҳои ба назар гирифтани манфиатҳои миллӣ асос ёбад.

Барои ҳифзи манфиатҳои миллӣ дар раванди таъсири ҳукуки байналмилалӣ ба низоми ҳукукии Ҷумҳурии Тоҷикистон аз якҷанд мавқеъ баромад кардан лозим аст. Аввалан, дар татбиқи меъёрҳои ҳукуки байналмилалӣ бояд аз тамоми шаклҳои мавҷуда истифода баранд. Дуввум, ҳангоми ҳамроҳшавӣ ба санадҳои байналмилалӣ бояд аз мавқеи рӯи меъёрҳои он аз ҷониби ҳамаи субъектҳои ҳукуки байналмилалӣ баромад кард. Сеюм, пешниҳод мешавад, ки Ҷумҳурии Тоҷикистон ҳангоми татбиқи ташаббусҳои байналмилалӣ бо созмонҳои байналмилалӣ минтақавӣ ҳамкории зич дошта бошад.

Хулосаҳо

1. Дар муносибатҳои ҳукуки байналмилалӣ ва дохилидавлатӣ афзалият ба муқаррароти консепсияи омехта (дуалистӣ-монистӣ) бояд дода шавад. Дар шароити ҷаҳонишавӣ маҳз ҳамин равиш имкон медиҳад, ки омезиши оқилонаи манфиатҳои дохилидавлатӣ ва байналмилалӣ таъмин карда шавад. Пас, ин равиш зарурати давлатро барои ҳифзи ҳувиёт ва истиклоли худ ба назар мегирад [1-М].

2. Сарчашмаҳои ҳукуки дохилидавлатӣ ва ҳукуки байналмилалӣ нисбатан сарчашмаҳои мустақил мебошанд, ки низоми ба худ хосро доранд ва барои танзими муносибатҳои дохилидавлатию байни давлатӣ равона гардидаанд. Ин маънои онро дорад, ки фазаи танзими онҳо гуногун мебошад. Ҳамзамон, таъсири мутақобилаи сарчашмаҳои ҳукуки дохилидавлатӣ ва байналмилалӣ ба ҳамдигар мушоҳида мегардад. Пеш аз ҳама, дар рафти рушди низоми қонунгузори дохилидавлатӣ таъсири ҳукуки байналмилалӣ назаррас мебошад. Қайд намудан лозим аст, ки санадҳои ҳукуки байналмилалии эътирофнамудаи Ҷумҳурии Тоҷикистон ҳамчун сарчашмаи ҳукуки миллии ҷумҳурӣ ба маънои шакли ифода, мустаҳкам намудани меъёрҳои ҳукуки байналмилалии танзимкунандаи муносибатҳои на танҳо байналмилалӣ, балки муносибатҳои дохилидавлатӣ баҳри тақмили санадҳои меъёрии ҳукуки дохилидавлатии Ҷумҳурии Тоҷикистон маҳсуб меёбад [6-М], [2-М].

3. Мафҳуми субъекти ҳукук, ки назарияи ҳукук пешниҳод намудааст, хусусияти универсалӣ дошта, он дар илми ҳуқуқшиносӣ ҳам ба низоми ҳукуки дохилидавлатӣ ва ҳам ба ҳукуки байналмилалӣ татбиқ карда мешавад. Азбаски ҳукук аз ду намуди низоми ба ҳам алоқаманд, вале мустақил – ҳукуки дохилии давлатҳои гуногун ва ҳукуки байналмилалӣ иборат мебошад, ҳар кадоми онҳо доираи субъектҳои худро

доранд. Ҳамаи субъектҳои ҳукуки дохилидавлатӣ ва байналмилалӣ иштирокчиёни муносибатҳои ҳукуқӣ мебошанд. Яке аз фарқиятҳои байни онҳо дар он аст, ки ин муносибатҳо дар сатҳҳои гуногун ва байни субъектҳои гуногун ба вучуд меоянд. Агар дар сатҳи дохилидавлатӣ муносибатҳои ҳукуқӣ танҳо дар дохили як давлат ба вучуд оянд ва иштирокчиёни асосии он шахсони воқеӣ, ҳукуқӣ ва давлат бошанд, дар сатҳи байналмилалӣ муносибатҳои ҳукуқӣ аллакай дар сатҳи баланди ташкилӣ ба вучуд омада, иштирокчиёни асосии он давлатҳо, халқиятҳо ва ташкилотҳои байналмилалӣ мебошанд [4-М].

4. Татбиқи ҳукуки байналмилалӣ дар муносибатҳои дохилидавлатӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон бисёрсамта буда, доираи васеи масъалаҳоеро, ки дар рафти фаъолияти ҳуқуқтатбиқкунӣ ба миён меояд, дар бар мегирад. Таъмин ва танзими тартиби татбиқи ҳукуки байналмилалӣ дар муносибатҳои дохилидавлатӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон далели он аст, ки Тоҷикистон ҳамчун узви комилҳукуки ҷомеаи ҷаҳонӣ санадҳои байналмилалиро эътироф намудааст ва ба тасвиб расонида, кӯшиш мекунад, ки риояи меъёрҳои ҳукуки байналмилалӣ, уҳдадорӣҳои байналмилалӣ худро дар кишвар таъмин намояд [6-М]. Ҳамзамон дар рафти татбиқи меъёрҳои ҳукуки байналмилалӣ дар муносибатҳои дохилидавлатӣ бояд дар асоси меъёрҳои Конститутутсияи Ҷумҳурии Тоҷикистон амалӣ карда шавад.

5. Ҳукуки байналмилалӣ ҷузъи ҷудонашавандаи низоми ҳукукии ҷомеаи ҷаҳонӣ буда, ба ҳукуки дохилидавлатӣ бевосита таъсир расонида, самт ва динамикаи рушди онро муайян мекунад. Дар шароити ҷаҳонишавӣ ба ҳеҷ ваҷҳ набояд нақши ҳукуки байналмилалиро дар рушди низоми ҳукукии дохилидавлатӣ, инчунин дар ҳалли мушкилоти глобалии башарият нодида гирифт. Ҳукуки байналмилалӣ дар

ҳалли мушкилоти ҷаҳонӣ ҳамеша нақши асосиро мебозад ва ба қонунгузориҳои миллии он давлатҳое, ки худро аъзои комилҳуқуқи ҷомеаи ҷаҳонӣ мешуморанд, ҳамеша таъсир мерасонад. Аммо дар шароити муосир, дар пасманзари муқовимати геополитикии байни давлатҳои абарқудрати ҷаҳон принципҳои ва равишҳои нав ба шакли механизмҳои равободати ҳуқуқҳои байналмилалӣ ва дохилидавлатӣ зарур аст. Ин бояд ба принципҳои ба назар гирифтани манфиатҳои миллии асоснок шавад. Дар ин бора дар сатҳи ҳам доктриналӣ ва ҳам илмӣ-амалӣ ҳарфҳои зиёд гуфта мешаванд. Ҷумҳурии Тоҷикистон онро дар асноди барномавӣ, аз ҷумла дар Консепсияи сиёсати ҳуқуқии Ҷумҳурии Тоҷикистон барои солҳои 2018-2028 сабт кардааст [5-М].

Тавсияҳо оид ба истифодаи амалии натиҷаҳои таҳқиқот

1. Таъсири мутақобилаи ҳуқуқи байналмилалӣ ва дохилидавлатӣ дар масъалаи афзалияти онҳо нисбат ба ҳамдигар зоҳир мешавад. Дар қонунгузориҳои амалкунандаи Ҷумҳурии Тоҷикистон афзалияти Конститутсияи Ҷумҳурии Тоҷикистон нисбат ба сарчашмаҳои ҳуқуқи байналмилалӣ муқаррар карда нашудааст. Аз ин рӯ, пешниҳод карда мешавад, ки дар моддаи 1 Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи шартномаҳои байналмилалӣ Ҷумҳурии Тоҷикистон» ва моддаи 9 Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи санадҳои меъёрии ҳуқуқӣ» афзалияти Конститутсияи Ҷумҳурии Тоҷикистон нисбат ба санадҳо ва созишномаҳои байналмилалӣ мустақкам карда шавад.

2. Мутобиқи моддаи 34 Қонуни конститутсионии Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи Суди конститутсионии Ҷумҳурии Тоҷикистон» аз 26.07.2014, №1083 Суди конститутсионии кишвар «парвандаи мутобиқати

шартномаҳои байналмилалӣ Ҷумҳурии Тоҷикистон, ки эътибори қонунӣ пайдо накардаанд ба Конститутсияи Ҷумҳурии Тоҷикистон» дида мебарояд. Аммо ин меъёр дар Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон “Дар бораи шартномаҳои байналмилалӣ Ҷумҳурии Тоҷикистон” аз 23.07.2016, №1326 ба назар намерасад. Аз ин рӯ, пешниҳод карда мешавад, ки дар боби 2 қонуни номбурда дар моддаи алоҳида меъёр оид би дида баромадан аз ҷониби Суди конститусионии Ҷумҳурии Тоҷикистон мутобикати шартномаҳои байналмилалӣ Ҷумҳурии Тоҷикистон, ки эътибори қонунӣ пайдо накардаанд ба Конститутсияи ҷумҳурӣ мустаҳкам карда шавад.

3. Ҷумҳурии Тоҷикистон бо мақсади густариши равобити хориҷии иқтисодӣ, иҷтимоӣ, сиёсӣ ва фарҳангӣ, ҳимояи манфиатҳои миллӣ ва фазои миллии ҳуқуқӣ субъекти комилҳуқуқи муносибатҳои байналмилалӣ гардид. Дар соҳаҳои соҳибистиклолӣ бо ташаббуси бевоситаи Тоҷикистон шумораи зиёди шартномаҳои байналмилалӣ байнидаватӣ, байнихукуматӣ ва байниидоравӣ баста шудаанд, ки барои рушди ҷомеа, густариши ҳамкориҳои байналмилалӣ ва минтақавӣ дар соҳаҳои ҷалби сармояи хориҷӣ, рушди иқтисодӣ, таъмини амният, мубориза бо терроризми байналмилалӣ ва муқовимат бо дигар таҳдиду хатарҳои глобалӣ аҳамияти аввалиндараҷа доранд. Дар Ҷумҳурии Тоҷикистон бештар шаклҳои татбиқи трансформатсия ва инкорпоратсия истифода мегарданд. Пешниҳод карда мешавад, ки истинод ҳамчун шакли имплементатсияи ҳуқуқи байналмилалӣ ва тавзеҳот ҳаҷун механизми ҳимояи манфиатҳои миллӣ ба таври кифоя истифода гардад ва чунин муқаррароти ҳуқуқӣ доир ба ин масъала дар қонунгузорию амалкунандаи ҷумҳурӣ мустаҳкам карда шавад.

4. Тартиби мониторинги таъмини иҷрои шартномаҳои байналмилалии Ҷумҳурии Тоҷикистон бо Фармоиши Вазорати корҳои хориҷии Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 29.12.2021, №1171 “Дар бораи Тартиби мониторинги таъмини иҷрои шартномаҳои байналмилалии Ҷумҳурии Тоҷикистон” ба танзим дароварда шудааст. Мутобиқи тартиби зикргардида мониторинги умумии иҷрои шартномаҳои байналмилалиро Вазорати корҳои хориҷии Ҷумҳурии Тоҷикистон амалӣ менамояд. Номгӯи шартномаҳои байналмилалӣ, ки ба тартиб дароварда шудаанд, ба шартномаҳои байналмилалӣ, ки аз ҷониби Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон имзо шудааст, дахл дорад. Аз ин рӯ, пешниҳод менамоем, ки ба мониторинги иҷрои шартномаҳои байналмилалии Ҷумҳурии Тоҷикистон ҳамчунин масъалаҳои марбут ба номгӯи созишномаҳои соҳавӣ, ки мақомоти давлатии Тоҷикистон имзо мекунанд, дохил карда шаванд.

5. Пешниҳод карда мешавад, ки ба Номгӯи мақомоти марказӣ, ҳудудӣ ва дигар мақомоти ваколатдори амаликунандаи муносибатҳои бевосита мутобиқи конвенсияҳои байни давлатҳои иштирокчии Иттиҳоди Давлатҳои Мустақил доир ба ёрии ҳуқуқӣ ва муносибатҳои ҳуқуқӣ оид ба парвандаҳои граждани, оилавӣ ва ҷиноятӣ, ки 22.01.1993 (ш. Минск) ва 07.10.2002 (ш. Кишинёв) ба имзо расидаанд ва бо Фармони Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 26.04.2017, №870 тасдиқ карда шудааст, инчунин Палатаи ҳисоби Ҷумҳурии Тоҷикистон ва Кумитаи давлатӣ оид ба кор бо қонун ва оилаи назди Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон ворид карда шаванд.

Интишорот аз рӯйи мавзуи диссертатсия

I. Мақолаҳои илмие, ки дар маҷаллаҳои тақризшаванда ва тавсиякардаи Комиссияи олии аттестатсионии назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон ба таъб расидаанд:

[1-М]. Ҳасанова Ш.М. Ҷанбаҳои назариявии ҳамкориҳои ҳуқуқи байналмилалӣ ва дохилӣ [Матн] / Ш.М. Ҳасанова // Маҷаллаи академии ҳуқуқ. – Душанбе, 2021.– №1 (37). – С. 189-193. ISSN 2305-0535

[2-М]. Ҳасанова Ш.М. Источники внутригосударственного и международного права Республики Таджикистан [Текст] / Ш.М. Ҳасанова // Маҷаллаи академии ҳуқуқ. – Душанбе, 2022.– №3 (43). – С. 187-190. ISSN 2305-0535

[3-М]. Ҳасанова Ш.М. Таносуби концепсияҳои ҳуқуқи байналмилалӣ ва дохилидавлатӣ [Матн] / Ш.М. Ҳасанова // Паёми Донишгоҳи миллии Тоҷикистон. Бахши илмҳои иҷтимоӣ-иқтисодӣ ва ҷамъиятӣ. – Душанбе, 2023.– №2. – С. 256-261. ISSN 2413-5151

[4-М]. Ҳасанова Ш.М. Системаҳои ба ҳам алоқаманди ҳуқуқҳои дохилидавлатӣ ва байналмилалӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон [Матн] / Ш.М. Ҳасанова // Паёми Донишгоҳи миллии Тоҷикистон. Бахши илмҳои иҷтимоӣ-иқтисодӣ ва ҷамъиятӣ. – Душанбе, 2023.– №3. – С. 251-256. ISSN 2413-5151

[5-М]. Нематов А.Р., Ҳасанова Ш.М. Взаимодействие внутригосударственного и международного права в Таджикистане в условиях глобализации и мировых вызовов [Матн] / А.Р. Нематов, Ш. М. Ҳасанова // Юридическая наука

и практика: Вестник Нижегородской академии МВД России.
– Н. Новгород, 2024. – №3 (67). – С. 71-80. ISSN 2078-5356

**II. Мақолаҳои илмие, ки дар маҷмуаҳо ва дигар
нашрияҳои илмӣ-амалӣ ҷоп шудаанд:**

[6-М]. Ҳасанова Ш.М. Татбиқи меъёрҳои ҳукуки байналмилалӣ дар танзими муносибатҳои дохилидавлатӣ [Матн] / Ш.М. Ҳасанова // Самаранокии татбиқи ҳуқуқ ҳамчун омили таҳкими қонуният ва тартиботи ҳуқуқӣ (Маводи конференсияи ҷумҳуриявӣ илмию назариявӣ, ш. Душанбе, 14 июни соли 2022). – Душанбе, 2022. – С. 321-326.

**НАЦИОНАЛЬНАЯ АКАДЕМИЯ НАУК ТАДЖИКИСТАНА
ИНСТИТУТ ФИЛОСОФИИ, ПОЛИТОЛОГИИ И ПРАВА
ИМЕНИ А.М. БАХОВАДДИНОВА**

На правах рукописи

**ТДУ: 340+341 (575.3)
ТКБ: 67.3+67. 91 (2 тадж.)
X - 51**

ХАСАНЗОДА ШАХНОЗА МУЗАФАР

**ВЛИЯНИЕ МЕЖДУНАРОДНОГО ПРАВА НА
РАЗВИТИЕ ПРАВОВОЙ СИСТЕМЫ РЕСПУБЛИКИ
ТАДЖИКИСТАН: ТЕОРЕТИКО-ПРАВОВОЕ
ИССЛЕДОВАНИЕ**

АВТОРЕФЕРАТ

диссертации на соискание ученой степени
доктора философии (PhD) – доктора по специальности
Специальность 6D030100 – Юриспруденция (6D030101 –
Теория и история права и государства, история учений о
праве и государстве)

Душанбе - 2025

Диссертация выполнена в отделе теоретических проблем современного государства и права Института философии, политологии и права имени А. Баховаддинова Национальной академии наук Таджикистана.

Научный руководитель: **Нематов Акмал Рауфджонович** – доктор юридических наук, доцент, заместитель главного ученого секретаря Национальной академии наук Таджикистана

Официальные оппоненты: **Раджабзода Равшан Мухитдин** – доктор юридических наук, доцент, профессор кафедры теории управления правоохранительной деятельностью факультета №1 Академии Министерства внутренних дел Республики Таджикистан

Сафарзода Некруз Файзи – кандидат юридических наук, доцент, заведующий кафедрой международного права Академии государственного управления при Президенте Республики Таджикистан

Ведущая организация: **Педагогический институт Таджикистана в Раштском районе**

Защита диссертации состоится «23» сентября 2025 года в 10⁰⁰ на заседании Диссертационного совета 6D.KOA–018 при Таджикском национальном университете (734025, г. Душанбе, ул. Буни Хисорак, зал Диссертационного совета юридического факультета, 1 этаж).

Адрес: Кодиров Н.А. master.nek@mail.ru, (тел: 905-80-86-86).

С диссертацией можно ознакомиться на официальном на сайте www.tnu.tj. и в Центральной научной библиотеке Таджикского национального университета по адресу: 734025, Республика Таджикистан, г. Душанбе, проспект Рудаки, 17.

Авторефера разослан «__» _____ 2025 г.

Ученый секретарь
Диссертационного совета,
кандидат юридических наук, доцент

Кодиров Н.А.

ВВЕДЕНИЕ

Актуальность темы исследования. Современный цивилизованный мир меняется, вместе с ним меняется и современное общество. Соответственно правовая система государства должна соответствовать современным условиям общественного развития. Динамичное развитие правовой системы государства предполагает модернизацию и совершенствование всех его элементов и институтов, в том числе институт взаимодействия международного и внутригосударственного права. Международное право как самостоятельная система права на современном этапе общественного развития представляет собой универсальный инструмент по приведению к мировому стандарту систему правового регулирования в государстве, и её влияние на правовые системы государства очевидно. Под влиянием глобальных процессов правовые системы государств подверглись глубоким изменениям. Это, прежде всего, связано с тем, что цивилизованные государства выступая как полноправные члены мирового сообщества, в своих основных законах дали приоритет международному праву по отношению к внутригосударственному законодательству.

Таджикистан после обретения независимости, был признан полноправным членом мирового сообщества и занял свое место и положение на международной арене. Республика Таджикистан является полноправным членом авторитетных международных организаций и своими международными инициативами активно участвует в развитии международного права. По этому вопросу, Основатель мира и национального единства - Лидер нации, Президент Республики Таджикистан уважаемый Эмомали Рахмон отмечает: «Сотрудничество Таджикистана со всеми авторитетными международными и региональными организациями, включая Организацию

Объединенных Наций, Содружество Независимых Государств, Шанхайскую организацию сотрудничества, Организацию исламского сотрудничества, Организацию экономического сотрудничества, Организацию Договора о коллективной безопасности, Организацию по безопасности и сотрудничеству в Европе и другие институты, направлено на создание условий и возможностей по укреплению позиции страны на мировой арене и ее активное участие в глобальных процессах, различных программах и проектах» [19].

Республика Таджикистан является полноправным субъектом международного права. Отсюда, ч. 3 ст. 10 Конституции Республики Таджикистан закрепляет, что «международно-правовые акты, признанные Таджикистаном, являются составной частью правовой системы республики» [6, 6]. Эта конституционная норма определила новый принцип развития внутригосударственного права и внесла серьезные изменения в систему формирования законодательства страны. Таким образом, одним из признаков полноправного членства в мировом сообществе является вступление государств в систему международного права, и обеспечение их взаимодействие с внутригосударственным законодательством.

Следует отметить, что в современное время вопросы взаимоотношений международного и внутригосударственного права с точки зрения укрепления международной законности имеют фундаментальное значение. Так как, Декларация Тысячелетия Организации Объединенных Наций, принятая в 2000 году на Саммите Тысячелетия, выразила цель «повышения уважения к верховенству закона на международном и внутреннем уровнях» [2, с.5].

В современных условиях в процессе взаимодействий международного и внутригосударственного права государства должно, прежде всего, опираться на национальные интересы. На наш взгляд, это связано с тем, что институты и стандарты международного права на современном этапе не обладают способностью регулировать новые межгосударственные отношения. Уже сейчас очевидно, что те принципы и механизмы взаимоотношений международного и внутрегосударственного права не могут повлиять на международные отношения XXI века.

Основные принципы взаимоотношений внутригосударственного права и международного права в республике закреплены в Концепции правовой политики Республики Таджикистан на 2018-2028 гг. В ней отмечается, что «Республика Таджикистан действует в соответствии с признанными международно-правовыми документами, на основе общепризнанных норм и принципов международного права, с учетом национальных целей и интересов» [5, с.35].

Все вышеизложенные моменты показывают актуальность выбранной темы и необходимость комплексного анализа влияния международного права на правовую систему Республики Таджикистан в новых глобальных геополитических условиях и с учетом современных достижений юридической науки.

Степень изученности научной темы. Взаимоотношение международного и внутригосударственного права, являющееся центральным вопросом теории и практики права, всегда привлекала внимание ученых-правоведов, что показывает актуальность его исследования как в международной, так и в внутригосударственной правовой системах. Значимость их отношений удваивается, когда в условиях международно-правового кризиса и конфликтов

влияние международного права на межгосударственные отношения снижается до минимума, а политики, учёные и мировое сообщество в целом подвергают сомнению его правовую эффективность в регулировании международных отношений. Зарубежные и отечественные исследователи уделяют особое внимание вопросам интеграции международного и внутригосударственного права.

В Республике Таджикистан вопросы взаимоотношений внутригосударственного и международного права, а также его отдельных отраслей и институтов рассматриваются в трудах таджикских ученых-правоведов. Некоторые историко-теоретические аспекты взаимоотношений внутригосударственного и международного права и их отдельных составляющих исследованы Ф.Т. Тахировым [24, с.6-12], Ш.М. Менглиевым [13], А.Р. Нематовым [17], Р.Ш. Шарофзода [21], С.А. Раджабовым [20; 25], М.Н. Раджабовым [25; 26; 27; 28], Ф. Сулаймоновым [22] и другими. Взаимоотношения внутригосударственного и международного права в области прав человека исследованы академиком М.А. Махмудзода [12], Э.С. Насриддинзода [16], Б.А. Сафарзода [16] и других, вопросам взаимоотношений источников внутригосударственного права и международного права посвящены исследования И. Камолзода [4], Д.К. Назарова [14].

В юридической науке теоретико-правовые основы взаимоотношений внутригосударственного и международного права рассмотрены в трудах И.П. Блищенко [1], М.Н. Марченко [10; 11], И.И. Лукашука [7], С.Ю. Марочкина [8], Б.И. Осминина [18], В.М. Сырых [23] и других. На уровне диссертационного исследования вопросы интеграции внутригосударственного и международного права

исследованы в диссертации И.И. Камолова [3], Д.К. Назарова [15].

Роль зарубежных ученых в исследовании интеграции внутригосударственного и международного права значительна. В этом направлении следует отметить работы Г. Бургенталья [32], Г. Кельзена [33], Ф. Мартенса [9], Г. Трипелья [34], А. Фердросса [31] и др.

В исследовании формирования и развития международного права в истории таджикского народа, взаимоотношений внутригосударственного и международного права на различных исторических этапах развития Республики Таджикистан вклад отдела международного права Института философии, политологии и права имени А. Баховаддинова Национальной академии наук Таджикистана является очень значительным [25; 26; 27; 28; 29; 30].

Несмотря на столь обширное исследование отдельных составляющих внутригосударственного и международного права, общетеоретические и правовые основы влияния международного права на правовую систему Таджикистана таджикскими учеными-правоведами практически не исследованы. В юридической науке Таджикистана до сих пор не проводилось комплексного исследования взаимоотношений внутригосударственного и международного права. Выявленные проблемы взаимоотношений внутригосударственного и международного права требуют глубокого исследования данного вопроса представителями как международного права, так и представителями науки теории государства и права. На наш взгляд, данная диссертация устранил данный пробел в изучении теоретико-правовых основ в области теории государства и права юридической науки Таджикистана.

Связь исследования с программами (проектами) и научными темами. Диссертационная работа выполнена в рамках пятилетней программы отдела теоретических проблем государства и современного права Института философии, политологии и права имени А. Баховаддинова Национальной академии наук Таджикистана на 2019-2023 годы по теме «Вопросы правоприменения в Республике Таджикистан».

ОБЩАЯ ХАРАКТЕРИСТИКА ИССЛЕДОВАНИЯ

Цель диссертационного исследования. Целью диссертационного исследования – это проведение комплексного теоретико-правового исследования влияние международного права на правовую систему Республики Таджикистан.

Задачи исследования. Для достижения поставленной цели мы сочли необходимым решить следующие **задачи**:

- исследование современных концепций взаимоотношений внутригосударственного и международного права;

- проведение теоретического анализа и выявление общих положений и специфических особенностей в источниках внутригосударственного и международного права;

- рассмотрение взаимодействия принципов внутригосударственного и международного права;

- рассмотрение системы субъектов внутригосударственного и международного права, их сходства и различия;

- определение правовой политики Республики Таджикистан в направлении влияния международного права на развитие правовой системы Республики Таджикистан;

– исследование на практике Республики Таджикистан разновидностей имплементации норм международного права во внутригосударственное законодательство;

– проведение теоретического анализа практики применения норм международного права во внутригосударственных отношениях Республики Таджикистан;

– исследование механизмов и направлений взаимодействия внутригосударственного и международного права в Республике Таджикистан в условиях глобализации и глобальных угроз и рисков.

Объект диссертационного исследования. В качестве объекта диссертации выступают деятельность органов государственной власти и иных субъектов государственной власти, которые участвуют в качестве субъектов международных отношений и в создании внутригосударственных и международно-правовых норм.

Предмет исследования. Предметом исследования являются те общественные отношения, которые возникают в процессе воздействия международного права на правовую систему Республики Таджикистан, в процессе применения международного права во внутригосударственных отношениях.

Этап, место и период исследования (исторические рамки исследования). Диссертационное исследование выполнено в отделе теоретических проблем современного государства и права Института философии, политологии и права имени А. Баховаддинова Национальной академии наук Таджикистана. Период диссертационного исследования включает 2018-2021 годы. Также рассматриваются исторические рамки исследования периода независимости современного Таджикистана и охватывают 1991-2024 годы.

Теоретическую основу исследования составили научные труды таджикских и зарубежных учёных-правоведов. При этом автор широко использовала не только исследования по общей теории государства и права, но и отраслевые источники, в которых рассмотрены те или иные стороны вопросов влияния международного права на правовую систему страны или включают положения, связанные с темой диссертационного исследования. В диссертации широко использованы работы ученых-правоведов И.П. Блищенко, М.Н. Марченко, Р.А. Мюллерсона, А.Р. Нематова, А.С. Пиголкиной, С.В. Полениной, С.А. Раджабова, Г. Трипелья, Г.И. Тункина, Р.Ш. Шарофзода и других.

Методологическую основу исследования составила совокупность научных методов, таких как диалектический, системный, структурно-функциональный и др., которые позволили всесторонне исследовать и познать основные закономерности взаимоотношений внутригосударственного и международного права, а также установить структуру и пути ее совершенствования. Диалектический метод исследования как основной метод объективного восприятия реальности позволил определить закономерности развития данного института в условиях построения демократического и правового государства в Таджикистане, модернизации правовой системы государства. Системный метод позволил изучить источники, субъекты и принципы международного и внутригосударственного права, которые состоят из взаимосвязанных элементов, в целом образующих единую систему, и детально исследовать отдельные ее компоненты и элементы, а также их взаимосвязь друг с другом. С помощью структурно-функционального метода определен механизм и формы отношений международного и

внутригосударственного права. В ходе диссертационного исследования также использовались методы анализа, синтеза, наблюдения и так далее, определяющие направление изучения путей взаимоотношений внутригосударственного и международного права в современных условиях глобализации.

Информационная база. Источники информации составили действующее законодательство Республики Таджикистан, международные документы, признанные и подписанные Республикой Таджикистан, социологические и статистические данные, а также материалы, в которых отражены советский, постсоветский, зарубежный и таджикский опыты по проблеме взаимоотношений внутригосударственного и международного права.

Эмпирическую базу исследования составили деятельность органов государственной власти, в том числе Маджлиси Оли Республики Таджикистан, Правительства Республики Таджикистан, отраслевых органов исполнительной власти и т.д. Эмпирическую базу диссертационного исследования также составили и другие источники международного права.

Научная новизна диссертационного исследования заключается в первичности исследования настоящей темы в национальной правовой науке республики. В нем исследованы теоретические вопросы взаимодействия международного и внутригосударственного правоотношений, взаимодействия источников международного и внутригосударственного права, соотношения их субъектов, а также взаимовлияния принципов теории права и международного права. Особое внимание уделено международно-правовой политике Республики Таджикистан, осуществляемое в настоящее время в международных

отношениях, применению норм международного права в процессе регуляции общественных отношений в республике, а также представлены конкретные предложения по совершенствованию путей и механизмов взаимодействия внутригосударственного и международного права в Таджикистане в условиях глобализации.

Основные положения, выносимые на защиту. На защиту выносятся следующие новые положения:

1. Влияние международного права на развитие правовой системы Республики Таджикистан основано на смешанной концепции взаимоотношений международного права и внутригосударственного права (то есть монистической и дуалистической концепции). Во влиянии международного права на правовую систему страны можно проследить признаки и монистической, и дуалистической концепции. Все элементы обеих концепций можно понаблюдать в преамбуле и в содержании соответствующих статей Конституции Республики Таджикистан и действующего законодательства страны.

2. Источники внутригосударственного и международного права являются относительно самостоятельными системами и направлены на регулирование соответственно внутригосударственных и международных отношений, то есть пространство их регулирования является различным. При этом отчетливо просматривается взаимовлияние источников внутригосударственного и международного права. Прежде всего, влияние международного права является значительным в ходе развития системы внутригосударственного законодательства. Объявление международно-правовых актов на конституционном уровне составной частью правовой системы Республики Таджикистан позволяет международно-правовым актам, в

том числе международным договорам, признанным Таджикистаном, выступать не только как источники международного права, но и в качестве источника внутригосударственного права. Поэтому на основе изучения мирового опыта в целях защиты национальных интересов и государственно-правовой системы страны внедрение нормы источников международного права в систему источников внутригосударственного права и их адаптация к общепризнанным принципам международного права должны быть осуществлены только путем их трансформации в законодательную систему. Только внутригосударственное законодательство может выступать одним из важнейших средств обеспечения соблюдения государством своих международных обязательств.

3. Международное право и внутригосударственную правовую систему объединяет один субъект – государство. Государство выступает связующим и объединяющим субъектом международного и внутригосударственного права и становится непосредственным партнером как во внутригосударственных, так и в межгосударственных отношениях. В свою очередь, международное право влияет на правовые системы именно посредством государства, определяя тем самым основные направления и специфику их развития.

4. Взаимоотношение внутригосударственного права Республики Таджикистан с принципами международного права выражается в том, что в основу разработки первых государственно-организующих документов независимого Таджикистана были положены общепризнанные принципы и ценности международного права. Такие основополагающие правовые акты и документы как Декларация о государственном суверенитете страны, Конституция

Республики Таджикистан стали связующим звеном между национальной правовой системой и общепризнанными принципами международного права. В то же время, в опыте международного права влияние внутригосударственных принципов проявляется путем признания общих принципов права как основного источника международного права.

5. Правовая политика Республики Таджикистан в направлении обеспечения взаимоотношений между международным правом и правовой системой страны должна реализовываться на основе признания принципа всемирных общечеловеческих ценностей и уважения национальных интересов. Это способствует не только развитию правовой системы Республики Таджикистан, но и повышению международного имиджа и авторитета республики на международной арене.

6. Процесс реализации положений существующих международно-правовых документов, который основан на теории дуализма в рамках внутригосударственного правового порядка, то можно сказать, что он является монотонным и рассматривается в свете двух основных понятий, т.е. трансформации и имплементации. Их смысл близок и фактически объясняет отказ от прямого действия норм международного права в абсолютном порядке во внутригосударственной правовой системе. В Республике Таджикистан преимущественно используются формы применения трансформации и инкорпорации. Однако предполагается, что ссылку как форму имплементации международного права используется недостаточно. В целях реализации международных инициатив Республики Таджикистан предлагается более эффективно использовать ссылку при заключении международных договоров.

7. Применение международного права во внутригосударственных отношениях Таджикистана многогранно и включает в себя широкий круг вопросов, возникающих в ходе правоприменения. Во-первых, положения признанных Республикой Таджикистан международных актов наряду с нормативными правовыми актами Республики Таджикистан выступают как правовая основа правоприменительной деятельности. Во-вторых, положения признанных Таджикистаном международно-правовых актов правоприменительными органами должны применяться с учетом положений Конституции Республики Таджикистан на основе соответствующих правовых актов, регламентирующий порядок их применения во внутригосударственных отношениях. В-третьих, если источники международного права имеют пробелы, этот пробел может быть компенсирован нормами внутригосударственного права и наоборот.

8. Международное право является неотъемлемой частью правовой системы мирового сообщества, оно непосредственно влияет на внутригосударственное право и определяет направление и динамику его развития. В условиях глобализации никоим образом не следует игнорировать роль международного права в развитии внутригосударственной правовой системы, а также в решении глобальных проблем человечества. Международное право всегда играет важную роль в решении глобальных проблем и всегда влияет на национальное законодательство тех государств, которые считают себя полноправными членами мирового сообщества. Однако в современных условиях, на фоне геополитического противостояния мировых сверхдержав, необходимы новые принципы и подходы к формам и механизмам взаимоотношений международного и

внутригосударственного права. Это должно основываться на принципах учета национальных интересов.

Теоретическая и практическая значимость исследования определяется тем, что проведен комплексный анализ взаимоотношений внутригосударственного и международного права в Таджикистане, что дает полное представление о механизмах и направлениях взаимоотношений между ними, применении международного права в Республике Таджикистан. Результаты исследования откроют новые горизонты изучения такого правового явления, как существующие концепции взаимоотношений внутригосударственного и международного права, их субъект, источники и принципы, а с практической точки зрения выводы диссертации могут способствовать его дальнейшему развитию, улучшить деятельность применения международного права на территории Таджикистана в условиях построения демократического, правового и светского государства. Практическая значимость исследования заключается в обосновании научно-практических предложений автора по совершенствованию взаимоотношений внутригосударственного и международного права. Положения и выводы диссертации можно использовать, прежде всего, в практической деятельности органов государственной власти (Маджлиси Оли Республики Таджикистан, Правительство Республики Таджикистан), органов судебной власти, Министерства иностранных дел Республики Таджикистан, в процессе внедрения международного права во внутригосударственные отношения теми, кто может способствовать совершенствованию форм и методов их деятельности, в образовательном процессе при изучении теории государства и права, международного права, спецкурсах и других

отраслевых дисциплинах международного права, в научно-исследовательской работе при разработке вопросов отношений внутригосударственного и международного права и т.д.

Степень достоверности результатов состоит в обосновании теории на базе положений и достоверных научных выводов, широко распространенных в научной литературе. Научная идея основана на общепризнанных научных результатах, историко-правовых материалах, достоверных исторических фактах, правовом опыте Таджикистана, значительных научных достижениях, распространенных и признанных в научной литературе и научном сообществе. Достоверности исследования способствует использование научных трудов таджикских и зарубежных учёных-правоведов, а также нормативных правовых актов Республики Таджикистан, правоприменительного опыта страны и международных актов, признанных Республикой Таджикистан. При этом автор широко использовала не только исследования общей теории государства и права, но и отраслевые источники, освещавшие те или иные вопросы, связанные с темой диссертации.

Соответствие диссертации паспорту научной специальности. Содержание диссертации соответствует паспорту научной специальности по специальности 6D030100 – Юриспруденция (6D030101 – Теория и история права и государства, история учений о праве и государстве).

Личный вклад соискательницы ученой степени. Личный вклад автора диссертации выражается в том, что на основе изучения широкого круга научных и эмпирических материалов, проанализировав существующие теории и отношения к взаимодействию внутригосударственного и

международного права, она выдвинула конкретные предложения по разработке механизмов, средств и правил их взаимоотношений, а также правил внедрения норм международного права в законодательство и правоприменительную деятельность страны. Диссертантка лично участвовала в непосредственном сборе архивных материалов, углубленно изучала законодательную базу, а результаты исследований апробировала в своих публикациях и докладах на международных и республиканских конференциях.

Апробация и реализация результатов диссертации.

Диссертация подготовлена в отделе теоретических проблем современного государства и права Института философии, политологии и права имени А.Баховаддинова Национальной академии наук Таджикистана, обсуждена на его заседании и рекомендована к защите. Ее основные аналитико-практические положения изложены в докладах диссертантки: на Международной конференции «Роль 16-й сессии Верховного Совета Республики Таджикистан в развитии национальной государственности» (Душанбе, 11 ноября 2022 г.), Республиканской научно-теоретической конференции на тему «Эффективность правоприменения как фактор укрепления законности и правопорядка» (г. Душанбе, 14 июня 2022 г.), круглом столе экспертов на тему «Экспертный анализ проблемы насилия в отношении женщин в Таджикистане» (г. Душанбе, 24 ноября 2020 г.).

Публикации по теме диссертации отражены в 6 научных статьях автора, 5 из которых опубликованы в журналах, включенных в список рецензируемых научных изданий Высшей аттестационной комиссии при Президенте Республики Таджикистан, в которых должны быть

опубликованы основные научные результаты диссертаций на соискание ученой степени PhD - доктора по специальности.

Структура и объем диссертации. Диссертационное исследование состоит из введения, двух глав, включающих восемь параграфов, заключения, практических рекомендаций, списка литературы. Общий объем работы составляет 187 стр.

ОСНОВНОЕ СОДЕРЖАНИЕ ИССЛЕДОВАНИЯ

Во **Введении** диссертантка обосновала актуальность диссертационного исследования, раскрыла степень разработанности темы, её цели и задачи. Диссертантка, также охарактеризовала методологические основы исследования, обосновала научную новизну и сформулировала положения, выносимые на защиту, указала на теоретическую и практическую значимость диссертационного исследования, представила сведения об апробации темы исследования и информацию о структуре и объеме диссертации.

Первая глава - **«Общетеоретические основы взаимодействия международного и внутригосударственного права»** - состоит из четырех параграфов. Настоящая глава посвящена исследованию общетеоретических основ существующих концепций взаимовлияния международного и внутригосударственного права, взаимодействию источников, субъектов и принципов международного и внутригосударственного права, а также соотношению и различие между ними, их общность и особенности.

В первом параграфе - **«Концепция взаимодействия международного и внутрегосударственного права»** - рассматриваются существующие теории взаимовлияния международного и внутригосударственного права,

анализируются и исследуются современные концепции юридической науки в этом направлении.

В диссертации исследованы две основные существующие концепции воздействия международного права на правовую систему государств, а именно, *дуалистическая и монистическая концепции*. Дуализм (представители Г. Трипель, Д. Ансилоти и др.) считает, что международное и внутригосударственное право являются самостоятельными и равными правовыми системами. Монизм (представители Г. Гегель, Г. Кельзен, Ж. Ссель, Ш. Руссо и др.) указывает на то, что международное и внутригосударственное право являются единой правовой системой. Монистическая концепция в свою очередь, подразделяясь на два подвида, первый подвид отстаивает точку зрения о приоритете внутригосударственного права над международными, а второй подвид, наоборот отмечает, что международное право во взаимоотношениях государств превалирует над внутригосударственным правом.

По нашему мнению, взаимоотношения внутрегосударственного права и международного права в Республике Таджикистан должны строиться на основе смешанных принципов (то есть как монизма, так и дуализма). Принимая во внимание признание международных норм, следует также учитывать суверенные, государственные и национальные интересы. Смешанный принцип прямо закреплен в тексте преамбулы Конституции Республики Таджикистан, где говорится, что «Мы, народ Таджикистана, являемся неотъемлемой частью мирового сообщества...» и «осознавая обеспечение суверенитета своего государства и его развитие и совершенство» принимаем и объявляем настоящую Конституцию [6]. Это в частности отражено в следующих конституционных положениях. Республика

Таджикистан как суверенное, демократическое и правовое государство реализует свои отношения на основе миролюбивой политики и признает суверенитет и независимость других государств. Также, осуществляя внешние связи, опирается на международные нормы и устанавливает взаимовыгодное сотрудничество, основанное на интересах народа Таджикистана. Монистический характер прослеживается в признании приоритета международно-правовых актов над законами Республики Таджикистан. Дуалистический характер же выражается в верховенстве Конституции Республики Таджикистан по отношению к нормам и принципами международного права.

Во втором параграфе – ***«Взаимовлияние источников международного и внутригосударственного права: общность и специфика»*** – проводится теоретический анализ влияния источников международного права на формирование источников внутригосударственного права.

По вопросам понятия, системы источников внутригосударственного и международного права широко исследованы труды известных ученых-правоведов П.Н. Бирюкова, В.В. Ершова, И. Камолзода, Ш.М. Менглиева, Р.Ш. Шарофзода и других, которые отмечают, что эти источники являясь самостоятельными системами, их правовое пространство находятся на различных уровнях.

В диссертации отмечается, что источники внутригосударственного и международного права действуют в своей отрасли и пространстве, обладая высшей юридической силой. Конечно, бывают случаи, когда они оказывают влияние на общую отрасль и пространство. Однако провозглашение международно-правовых актов на конституционном уровне как составной части правовой системы Республики Таджикистан позволяет международно-

правовым актам, в том числе международным договорам Таджикистана и общепризнанным принципам международного права, выступать источниками внутригосударственного права.

Сравнительный анализ источников внутрегосударственного и международного права показывает, что среди них имеются много общего и особенного. Общность ряда источников внутрегосударственного и международного права проявляется, в том числе, в их сущности, качестве, технике и даже в их названии. К ним могут относиться, например, правовые договоры, доктрины, обычаи и судебные решения. Другим вопросом, объединяющим источники внутрегосударственного права и международного права, является субъект права, который занимается их созданием, и эта задача возложена прежде всего на государство.

Источники внутригосударственного права и международного права являются относительно самостоятельными источниками, имеющими свою систему и направленными на регулирование внутrigосударственных и межгосударственных отношений, то есть пространство их регулирования является различным. При этом прослеживается взаимовлияние источников внутrigосударственного и международного права. Прежде всего в развитии внутrigосударственной законодательной системы существенным является влияние международного права. Поэтому в целях защиты национальных интересов и государственно-правовой системы страны введение норм источников международного права в систему источников внутrigосударственного права и их адаптации к общепризнанным принципам международного права осуществляются только путем их трансформации в

законодательную систему. Именно внутригосударственное законодательство является одним из важнейших средств обеспечения соблюдения государством своих международных обязательств.

В третьем параграфе - *«Взаимодействие субъектов международного и внутригосударственного права: соотношение и различие»* - исследуется система субъектов и ее виды в международном и внутригосударственном праве, их взаимовлияние. В диссертации отмечается, что понятие субъекта права, представленное теорией права, имеет универсальный характер, и в юридической науке оно применяется как в отношении внутригосударственной правовой системы, так и международного права.

Поскольку право состоит из двух видов взаимосвязанных, но самостоятельных систем – внутригосударственного права разных государств и международного права, каждая из них имеет свой круг субъектов. Все субъекты внутригосударственного и международного права являются участниками правоотношений. Одно различие между ними состоит в том, что данные отношения возникают на разных уровнях и между разными субъектами. Если на внутригосударственном уровне правоотношения формируются только в пределах одного государства, где основными субъектами права в основном выступают физические и юридические лица, а также государство, то на международном уровне правоотношения формируются над национальным уровнем, где основными субъектами права выступают государства, нации и различные международные объединения. Объединяет эти два уровня один субъект, т.е. государство. Иначе говоря, одним из факторов, объединяющих субъекты внутригосударственного

и международного права, то есть субъектом, объединяющим эти две системы, является государство.

Во внутригосударственных отношениях государство выступает главным субъектом, и его основными задачами являются создание правовых норм, обеспечение их реализации и в случае нарушения правовых норм – защита право. При этом государство играет ведущую роль в политической, экономической, социальной и культурной жизни общества.

Положение государства как субъекта международного права в данном случае иное. Следует подчеркнуть, что международное право возникло благодаря существованию государств в мире и объективной необходимости правового регулирования отношений между ними. Государство проявляется как в международном праве, так и во внутригосударственных отношениях. Другими словами, государство является одновременно как субъектом внутригосударственного права, так и субъектом международного права. Однако государство во внутригосударственных и международных отношениях выполняет различные функции. Именно в рамках государства мы можем исследовать взаимосвязь субъекта внутригосударственного права и международного права.

Субъектом международного права могут выступать только те государства, которые обладают суверенитетом, самостоятельно могут представлять себя в международных отношениях и обладают международной правосубъектностью.

Другие субъекты как внутригосударственного, так и международного права развиваются в рамках компетенции государства. Так, международные универсальные и региональные организации как субъекты международного

права формируются совокупностью государств в рамках определенных международных соглашений. Государства же во внутригосударственных отношениях в силу своей природы и происхождения считаются основными субъектами внутригосударственного права. Правосубъектность других субъектов внутригосударственного права развивается в рамках установленных государством правового порядка.

Четвертый параграф – *«Взаимодействие принципов международного и внутригосударственного права»* – посвящена одному из наиболее распространенных и известных понятий не только в теории государства и права, но и международного права, а именно принципам права.

Одной из особенностей принципов международного права во взаимодействии с внутригосударственным правом является то, что принципы международного права выступают не только как основные идеи применения международного права, а также как источники права. Другими словами, они выступают регуляторами общественных отношений.

Универсальные принципы международного права и их соотношение с принципами внутригосударственного права закреплены в преамбуле и статьях 5, 11 и других статьях Конституции Республики Таджикистан. Согласно ему, основой внешней политики Республики Таджикистан являются основополагающие принципы международного права и Конституция Республики Таджикистан закрепляя общепризнанные принципы международного права, служит связующим звеном между международной и внутригосударственной правовыми системами.

Основная центральная идея, объединяющая как принципы международного, так и внутригосударственного права, выступает построение справедливого общества и установление равных и справедливых условий в

международных отношениях. Установление справедливости является конечным результатом реализации принципов международного и внутригосударственного права.

Вторая глава – **«Проблемы применения международного права в правовой системе Республики Таджикистан»** – состоит из 2 параграфов, в которых исследованы формы имплементации международного права в законодательство Республики Таджикистан и вопросы применения международного права во внутригосударственных отношениях.

В первом параграфе - **«Формы применения (имплементации) международного права в законодательстве Республики Таджикистан»** – рассматриваются механизмы и разновидности внедрения норм международного права в правовую систему страны. Этот процесс часто называют имплементацией, то есть трансформацией международного права во внутригосударственное право.

Если обратиться непосредственно к исследованию форм применения (имплементации) международного права во внутригосударственном законодательстве, то согласно позиций учёных-юристов (С.А. Раджабов, С.В. Черниченко, П.Н. Бирюков и др.) в международно-правовой доктрине общепризнано три теории имплементаций: теории *трансформации*, *инкорпорации* и *ссылка*. Теория *трансформации* зависит от своего происхождения и развития от дуалистической теории к проблеме отношений международного и внутригосударственного права и не признает прямого применения международного права, осуществляется путем его трансформации во внутригосударственные документы. В отличие от «трансформистов», имеются сторонники другой

распространенной теории гармонизации международного и внутригосударственного права – теории *инкорпорации*, согласно которой нормы международного права имплементируются в национальную правовую систему страны без издания каких-либо внутригосударственных нормативных правовых актов. Особым видом применения международных норм является *ссылка*. В большинстве законов указывается, что определенные положения применяются к конкретному договору или что такой договор должен применяться при определенных обстоятельствах. Ссылка на ненормативные документы и решения конференций и международных организаций становятся все более распространенными.

В диссертации проанализировано применение каждой из этих теорий в большинстве зарубежных стран (США, Испания, Великобритания, Португалия, Греция и др.).

Государства применяют разные методы имплементации. Большинство государств выбирают пути прямого действия норм международного права при регулировании внутренних общественных отношений и без надобности принятия внутригосударственных нормативных правовых актов. Например, таковыми являются Франция, Нидерланды, Швейцария, Украина, США и др. Существуют другая группа государств, которые применяют формально-процессуальную форму, где международное право не действует непосредственно, а трансформируется во внутреннее законодательство и тем самым интегрируется в национальную правовую систему. Например, Германия, Италия, Финляндия и др.

Следует отметить, что выбор формы, методов и видов имплементации норм международного права в правовую систему страны остается за самими государствами. Для

достижения наибольшего эффекта предлагаем использовать все существующие методы имплементации в зависимости от ситуации и круга регулируемых общественных отношений.

В Республике Таджикистан наиболее распространенными формами имплементации являются трансформация и инкорпорация. Принятия необходимых внутригосударственных правовых актов является основным способом выполнения международных обязательств по исполнению международных соглашений подписанных Республикой Таджикистан. После принятия всех необходимых внутригосударственных правовых актов основным способом выполнения обязательств настоящего соглашения станет автоматическое вступление в силу внутригосударственного законодательства. Предлагается, в целях практической реализации международных инициатив Республики Таджикистан широко использовать ссылку как форму имплементации международного права.

В свою очередь, при заключении международных договоров предлагается использовать оговорку как механизм защиты национальных и государственных интересов.

Во втором параграфе – ***«Применение международного права во внутригосударственных отношениях»*** – исследуется вопрос применения международного права во внутригосударственных отношениях.

Отмечается, что в Таджикистане на основном этапе правового регулирования общественных отношений, как правоприменение, в Таджикистане разработано и принято правовые акты, которые обеспечивают применение норм и принципов международного права во внутригосударственных отношениях. В качестве таких правовых документов можно привести постановление Пленума Верховного Суда Республики Таджикистан от 18.11.2013 г., №9 «О

применении судами международных актов, признанных Таджикистаном», распоряжение Министерства иностранных дел Республики Таджикистан от 29.12.2021 г., №1171 «О Порядке мониторинга обеспечения выполнения международных договоров Республики Таджикистан» и другие. Настоящие правовые акты создавая правовые условия для применения норм международного права во внутригосударственных отношениях, предусматривают правовые основы, условия и приоритеты применения органами государственной власти и управления норм международного права во внутригосударственных отношениях.

В диссертации отмечается, что в Республике Таджикистан не только регламентирован вопрос реализации международных актов во внутригосударственных отношениях, но и закреплены механизмы контроля за исполнением международных соглашений, признанных Республикой Таджикистан. В соответствии с действующим законодательством республики, общий мониторинг за исполнением международных соглашений возложено на Министерство иностранных дел Республики Таджикистан.

Применение международного права во внутригосударственных отношениях Таджикистана многогранно и включает в себя широкий круг вопросов, возникающих в ходе правоприменения. Во-первых, положения признанных Республикой Таджикистан международных актов совместно нормативными правовыми актами Республики Таджикистан выступают как основа правоприменительной деятельности. Во-вторых, положения признанных Таджикистаном международно-правовых актов применяются правоприменительными органами с учетом положений Конституции Республики Таджикистан на основе

соответствующих правовых актов, регламентирующий порядок их применения во внутригосударственных отношениях. В-третьих, международное право также не лишено пробелов. Если источники международного права имеют пробелы, то недостаточная регламентация ряда его норм может быть компенсирована нормами внутригосударственного права и наоборот.

Третья глава – **«Современное состояние и перспективы взаимодействия международного и внутригосударственного права в Республике Таджикистан»** – состоит из 2 параграфов, в которых рассмотрены правовая политика Республики Таджикистана в области международного права, а также рассматриваются механизмы совершенствования взаимодействия внутригосударственного и международного права в Таджикистане в условиях глобализации.

В первом параграфе - ***«Правовая политика Республики Таджикистан в области взаимоотношений внутригосударственного и международного права»*** - рассматривается правовая политика Республики Таджикистан в области международного права, которые закреплены в государственных программах и определяют основные направления государственной политики в установлении внешних сношений с другими государствами.

В диссертации отмечается, что Республика Таджикистан в современное время развивает свою правовую систему путем поэтапной реализации эффективной правовой политики. Правовая политика в Республике Таджикистан является неотъемлемой частью государственной политики, проводимой в современную эпоху, определяющей основные направления развития новой правовой системы независимого Таджикистана.

Одним из направлений правовой политики Республики Таджикистан является международно-правовая политика, которая нашла свое правовое закрепление в Концепции правовой политики Республики Таджикистан на 2018-2028 гг. Она подробно и точно определяет основное содержание политики страны в направлении взаимодействия внутрегосударственного и международного права. Согласно этой концепции, отечественная правовая система, с одной стороны, должна действовать самостоятельно, а с другой – использовать с учетом национальных интересов передовые достижения международного права при регулировании новейших общественных отношений. Например, Венская конвенция «О праве международных договоров» от 23.05.1969 г., (дата вступления в юридическую силу 27.01 1980 г.). Таджикистан присоединился к нему 4 ноября 1995 года. Эта конвенция смогла внести значительный вклад в развитие правовой системы страны. Потому что, именно, на основе вышеуказанной конвенции Республика Таджикистан получила возможность вступать в международные отношения путем заключения международных договоров и поднять стандарты норм правотворчества до мирового уровня.

Международно-правовая политика Республики Таджикистан включает комплекс международных и региональных вопросов, политического, правового, экономического, социального, гуманитарного и экологического характера. Приоритетными направлениями в этой области выступают укрепление государственного суверенитета и безопасности, установление добрососедских отношений с соседними государствами и совместное противодействие международному терроризму и религиозному экстремизму, формирование благоприятных условия для социально-экономического и международно-

гуманитарного сотрудничества, полная реализация международных экологических инициатив Республики Таджикистан, а также формирование международного имиджа и авторитета республики как демократического, правового и светского государства на международной арене.

Во втором параграфе - **«Совершенствование механизмов взаимоотношений внутригосударственного и международного права в Республике Таджикистан в условиях глобализации»** – проведено исследование механизмов и направлений взаимодействия внутригосударственного и международного права в Республике Таджикистан в условиях глобальных угроз и рисков.

В диссертации отмечается, что в условиях глобализации никоим образом нельзя отрицать роль международного права в развитии национальных правовых систем, а также в решении глобальных проблем человечества. Международное право всегда играла главную роль в решении мировых проблем и всегда оказывает влияние на национальное законодательство тех государств, которые считают себя полноправными членами мирового сообщества. На современном этапе необходимо разработать новые подходы, формы и механизмы взаимодействия международного и внутригосударственного права.

Конституция Республики Таджикистан закрепляя приоритет международного права над внутренним законодательством, тем самым признает её влияние на правовую систему страны и обеспечивает конституционные гарантии реализации его положений. С учетом данной ситуации, высшее положение в правовой системе страны занимает Конституция Республики Таджикистан, а все международно-правовые акты и соглашения, подписанные

или ратифицированные Таджикистаном, должны соответствовать Конституции Республики Таджикистан. Также в современных условиях на фоне геополитического противостояния мировых сверхдержав необходимы новые принципы и подходы к формам и механизмам взаимоотношений международного права и внутригосударственного права. Это должно основываться на принципах учета национальных интересов.

Для защиты национальных интересов в процессе влияния международного права на правовую систему Республики Таджикистан необходимо исходить из нескольких позиций. Во-первых, имплементации норм международного права необходимо применять все доступные её формы. Во-вторых, при ратификации универсальных международных актов, следует исходить из позиции соблюдения его норм всеми субъектами международного права. В-третьих, предлагается при реализации международных инициатив Республике Таджикистан тесно сотрудничать с региональными международными организациями.

Выводы

1. В международных и внутригосударственных правоотношениях приоритет следует отдавать положениям смешанной концепции (дуалистической, монистической). В условиях глобализации именно такой подход позволяет обеспечить рациональное сочетание внутригосударственных и международных интересов. Следовательно, этот подход учитывает потребность государства в защите своей идентичности и независимости [1-А].

2. Источники внутригосударственного права и международного права являются относительно самостоятельными источниками, имеющими характерную им

систему, и направлены на регулирование внутригосударственных и межгосударственных отношений. Это означает, что пространство их регулирования разное. При этом наблюдается взаимовлияние внутригосударственных и международных источников права друг с другом. Прежде всего, влияние международного права существенно в развитии системы внутригосударственного законодательства. Следует отметить, что международно-правовые документы, признанные Республикой Таджикистан, рассматриваются не только как источник внутригосударственного права республики, но и как механизм совершенствования внутригосударственных нормативных правовых актов страны [6-А], [2-А].

3. Понятие субъект права, предложенное теорией права, имеет универсальный характер и применяется в юридической науке как к внутригосударственному, так и к международному праву. Поскольку право состоит из двух видов взаимосвязанных, но независимых систем – внутрегосударственного права различных государств и международного права, то каждое из них имеет свой круг субъектов. Все субъекты внутрегосударственного и международного права являются участниками правоотношений. Одно из различий между ними заключается в том, что эти отношения возникают на разных уровнях и между разными субъектами. Если на внутрегосударственном уровне правоотношения возникают только внутри государства, а их основными участниками являются физические лица, юридические лица и государство, то на международном уровне правоотношения возникают уже на высоком организационном уровне, а их основными участниками являются государства, народы и международные организации [4-А].

4. Применение норм международного права во внутригосударственных отношениях в Республике Таджикистан многогранно и охватывает широкий круг вопросов, возникающих в ходе правоприменительной деятельности. Обеспечение и регламентация порядка применения международного права во внутрегосударственных отношениях в Республике Таджикистан является свидетельством того, что Таджикистан, как полноправный член мирового сообщества, признал и ратифицировал международные акты и стремится обеспечить соблюдение норм международного права и своих международных обязательств в стране [6-А]. При этом реализация норм международного права во внутригосударственных отношениях должна осуществляться на основе норм Конституции Республики Таджикистан.

5. Международное право является неотъемлемой частью правовой системы мирового сообщества, оно непосредственно влияет на внутригосударственное право и определяет направление и динамику его развития. В условиях глобализации никоим образом не следует игнорировать роль международного права в развитии внутригосударственной правовой системы, а также в решении глобальных проблем человечества. Международное право всегда играет важную роль в решении глобальных проблем и всегда влияет на национальное законодательство тех государств, которые считают себя полноправными членами мирового сообщества. Однако, в современных условиях, на фоне геополитического противостояния сверхдержав мира, необходимы новые принципы и подходы к формам и механизмам взаимоотношений внутригосударственного и международного права. Это должно основываться на принципах национальных интересов. Об этом сказано много

слов на доктринальном и научно-практическом уровне. Республика Таджикистан зафиксировала это в программных документах, в том числе в Концепции правовой политики Республики Таджикистан на 2018-2028 годы [5-А] и др.

Рекомендации по практическому использованию результатов исследования

1. Взаимодействие международного и внутригосударственного права проявляется в вопросе их приоритета друг над другом. В действующем законодательстве Республики Таджикистан приоритет Конституции Республики Таджикистан над источниками международного права не закреплен. Отсюда, предлагается закрепить в ст. 1 Закона Республики Таджикистан «О международных договорах Республики Таджикистан» и ст. 9 Закона Республики Таджикистан «О нормативных правовых актах» приоритет Конституции Республики Таджикистан над международными актами и соглашениями.

2. В соответствии со ст. 34 Конституционного закона Республики Таджикистан «О Конституционном суде Республики Таджикистан» от 26.07.2014 г., №1083 Конституционный суд республики рассматривает заявление о соответствии международных договоров Республики Таджикистан, не вступивших в силу, Конституции Республики Таджикистан. Это положение не прослеживается в Законе Республики Таджикистан «О международных договорах Республики Таджикистан» от 23.07.2016 г., №1326. Поэтому предлагается в главе 2 названного закона в отдельной статье закрепить норму о рассмотрении Конституционным судом Республики Таджикистан соответствия международных договоров Республики

Таджикистан, не вступивших в юридическую силу, Конституции республики.

3. Республика Таджикистан в целях расширения внешнеэкономических, социальных, политических и культурных связей, защиты национальных интересов и национального правового пространства стал полноправным субъектом международных отношений. За годы независимости по непосредственной инициативе Таджикистана было заключено большое количество международных, межгосударственных, межправительственных и межведомственных соглашений, которые имеют первостепенное значение для развития общества, расширения международного и регионального сотрудничества в сферах привлечения иностранных инвестиций, экономического развития, обеспечения безопасности, борьбы с международным терроризмом и противодействия другим глобальным угрозам и рискам. В Республике Таджикистан преимущественно используются формы применения трансформации и инкорпорации. Предлагается использовать ссылку в качестве формы имплементации международного права и оговорку как механизм защиты национальных интересов на должном уровне и ввести положения об этом в действующее законодательство страны.

4. Порядок мониторинга выполнения международных договоров Республики Таджикистан регламентируется Распоряжением Министерства иностранных дел Республики Таджикистан от 29.12.2021 г., №1171 «О Порядке мониторинга за обеспечением выполнения международных договоров Республики Таджикистан». Согласно указанному порядку, общий мониторинг за выполнением международных договоров осуществляет Министерство иностранных дел

Республики Таджикистан. Перечень международных договоров, включенных в порядок, в особенности относится к международным договорам, подписанных Правительством Республики Таджикистан. Следовательно, предлагаем в мониторинг за обеспечением выполнения международных договоров Республики Таджикистан включить также вопросы, связанные с перечнем отраслевых соглашений, подписанных государственными органами Таджикистана.

5. Предлагается включить Счетную палату Республики Таджикистан и Государственный комитет по делам женщин и семьи при Правительстве Республики Таджикистан в Перечень центральных, территориальных и других органов, уполномоченных на осуществление непосредственных сношений согласно конвенциям между государствами-участниками Содружества Независимых Государств о правовой помощи и правовых отношениях по гражданским, семейным и уголовным делам, от 22.01.1993 г. (г. Минск) и 07.10.2002 г. (г. Кишинев), утвержденных Указом Президента Республики Таджикистан от 26.04.2017 г., №870.

Публикации по теме диссертации

I. Научные статьи, опубликованные в рецензируемых журналах и рекомендованных Высшей аттестационной комиссией при Президенте Республики Таджикистан:

[1-А]. Хасанова Ш.М. Теоретические аспекты сотрудничества международного и внутригосударственного права [Текст] / Ш.М. Хасанова // Академический юридический журнал. – Душанбе, 2021. – №1 (37). - С. 189-193. ISSN 2305-0535

[2-А]. Хасанова Ш.М. Источник внутригосударственного и международного права Республики Таджикистан [Текст] /

Ш.М. Хасанова // Академический юридический журнал. – Душанбе, 2022. – №3 (43). – С. 187-190. ISSN 2305-0535

[3-А]. Хасанова Ш.М. Соотношение концепций международного и внутригосударственного права [Текст] / Ш.М. Хасанова // Вестник Таджикского национального университета. Раздел социально-экономических и общественных наук. – Душанбе, 2023. – №2. – С. 256-261. ISSN 2413-5151

[4-А]. Хасанова Ш.М. Взаимосвязанные системы внутригосударственных и международных прав в Республике Таджикистан [Текст] / Ш.М. Хасанова // Вестник Таджикского национального университета. Раздел социально-экономических и общественных наук. – Душанбе, 2023. – №3. – С. 251-256. ISSN 2413-5151

[5-А]. Нематов А.Р., Хасанова Ш.М. Взаимодействие внутригосударственного и международного права в Таджикистане в условиях глобализации и мировых вызовов [Текст] / А.Р. Нематов, Ш. М. Хасанова // Юридическая наука и практика: Вестник Нижегородской академии МВД России. – Н. Новгород, 2024. – №3 (67). – С. 71-80. ISSN 2078-5356

II. Научные статьи, опубликованные в сборниках и других научно-практических изданиях:

[6-А]. Хасанова Ш.М. Применение норм международного права в регулировании внутригосударственных отношений [Текст] / Ш.М. Хасанова // Эффективность правоприменения как фактор укрепления законности и правопорядка (Материалы республиканской научно-теоретической конференции, Душанбе, 14 июня 2022 г.). – Душанбе, 2022. – С. 321-326.

Руйхати адабиёт (Маъхазҳо)

[1] Блищенко, И.П. Международное и внутригосударственное право [Текст] / И.П. Блищенко. – М.; Госюриздат, 1960. – 239 с.

[2] Декларация тысячелетия Организации Объединенных Наций // Резолюции и решения принятые Генеральной Ассамблеей на 55-ой сессии. – Нью-Йорк; ООН, 2001. – С. 4-10. = United Nations Millenium Declaration // Resolutions and Decisions adopted by the General Assembly during its fifty-fifth session. Vol.1. U.N., 2001. – P. 4-9.

[3] Камолов, И.И. Источники права Республики Таджикистан [Текст]: автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.01 / Камолов Илхом Икромович. – Душанбе, 2009. – 25 с.

[4] Камолов И.И. Источники права Республики Таджикистан [Текст] / И.И. Камолов. – Душанбе; Таджикский национальный университет, 2012. – 215 с.

[5] Консепсияи сиёсати ҳуқуқии Ҷумҳурии Тоҷикистон барои солҳои 2018-2028. – Душанбе, 2018. – 60 с.

[6] Конститутсияи Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 6 ноябри соли 1994 дар раъйпурсии умумихалқӣ қабул шуд. 26 сентябри соли 1999, 22 июни соли 2003 ва 22 майи соли 2016 бо роҳи раъйпурсии умумихалқӣ ба он тағйиру иловаҳо ворид карда шудаанд. – Душанбе: Ирфон, 2016. – 64 с.

[7] Лукашук И.И. Нормы международного права в правовой системе России [Текст] / И.И. Лукашук. – М., СПАРК, 1997.

[8] Марочкин, С.Ю. Действие норм международного права в правовой системе Российской Федерации [Текст] / С.

Ю. Марочкин; РФ. М-во общ. и проф. образования. Тюм. гос. ун-т. – Тюмень: Изд-во Тюм. гос. ун-та, 1998. – 199 с.

[9] Мартенс, Ф.Ф. Современное международное право цивилизованных народов. В 2-х томах. Том 1 (под редакцией и с биографическим очерком доктора юридических наук, профессора В. А. Томсинова) [Текст] / Ф.Ф. Мартенс. – М.: "Зерцало", 2008. – 209 с.

[10] Марченко М.Н. Источники права: учеб. Пособие [Текст] / М.Н. Марченко. – М.: ТК Велби, Изд-во Проспект, 2005. – 760 с.

[11] Марченко М.Н. Теория государства и права. Учебник [Текст] / М.Н. Марченко. – М.: ТК Велби, Изд-во Проспект, 2006. – 640 с.

[12] Маҳмудзода, М.А. Санадҳои байналмилалӣ ва милли оид ба ҳифзи ҳуқуқи кӯдак [Матн] / М.А. Маҳмудзода // [Захираи электронӣ] . – Речаи дастрас: <https://amit.tj/tj/sanadkhoi-baynalmillali-va-milli-oid-ba-khifzi-khukuki-kudak>

[13] Менглиев, Ш.М. Ҳуқуқи байналхалқӣ [Матн] / Ш.М. Менглиев. – Душанбе; «ЭР-граф», 2010. – 512 с.

[14] Назаров, Д.Қ. Нақши санадҳои ҳуқуқи байналмилалӣ дар низоми сарчашмаҳои ҳуқуқи меҳнати Ҷумҳурии Тоҷикистон [Матн] / Д.Қ. Назаров. – Душанбе, ДДОТ ба номи С. Айни, 2022. – 174 с.

[15] Назаров Д.Қ. Санадҳои ҳуқуқии байналмилалӣ дар низоми сарчашмаҳои танзими ҳуқуқии меҳнат дар Ҷумҳурии Тоҷикистон [Текст]: автореф. дис. ... номзади илмҳои ҳуқуқшиносӣ: 12.00.10 ва 12.00.05 / Назаров Давлатхон Курбонмуродович. – Душанбе, 2021. – 66 с.

[16] Насриддинзода, Э.С., Сафарзода, Б.А. Соотношение понятий “международно-правовой акт” и “международный договор” и процедура их имплементации в правовую систему Таджикистана [Текст] / Э.С. Насриддинзода, Б.А. Сафарзода // Вестник таджикского национального университета: Серия социально-экономических и общественных наук. – Душанбе, 2017. – №2/3. – С. 173-175.

[17] Нематов, А.Р. Международно-культурная политика в условиях глобализации: вопросы методологии исследования [Текст] / А.Р. Нематов // Известия Института философии, политологии и права им. А. Баховаддинова Академии наук Республики Таджикистан. – Душанбе, 2018.– №4.– С. 126-130.

[18] Осминин, Б.И. Заключение и имплементация международных договоров и внутригосударственное право [Текст] / Б.И. Осминин. – М.; Инфотропик Медиа, 2010. – 383 с.

[19] Паёми Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон ба Маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи самтҳои асосии сиёсати дохилӣ ва хориҷии ҷумҳурӣ» аз 28.12.2023 с [Матн] // [Захираи электронӣ]. – Рӯзи дастрас: <https://www.president.tj/event/missives/36370>

[20] Раджабов, С.А. Имплементация норм международного гуманитарного права в Республике Таджикистан: проблемы теории и практики [Текст] / С.А. Раджабов. – Душанбе: «Дониш», 2006.

[21] Сотиволдиев, Р.Ш. Назарияи давлат ва ҳуқуқ. Китоби дарсӣ барои муассисаҳои таҳсилоти олии касбӣ [Матн] / Р.Ш. Сотиволдиев. – Душанбе; “Сино”, 2018. – 784 с.

[22] Сулаймонов, Ф.С. Мавқеи санадҳои ҳукукии байналмилалӣ дар низоми ҳукукии Ҷумҳурии Тоҷикистон: масоили ҳукукии граждани ва ҳукуки байналмилалии хусусӣ [Матн] / Ф.С. Сулаймонов. – Душанбе, 2014. – 120 с

[23] Сырых, В.М. Теория государства и права: Учебник для вузов. 6-е изд., перераб. и доп. [Текст] / В.М. Сырых. – М.: ЗАО Юстицинформ, 2012. – 704 с.

[24] Тахиров, Ф.Т. Актуальные проблемы истории и теории государства и права в условиях государственной независимости Республики Таджикистан [Текст] / Ф.Т. Тахиров. – Душанбе; Дониш, 2009. – 369 с.

[25] Таърихи ҳукуки байналмилалӣ дар минтақаи Осиёи Марказӣ. Қисми 1. Масъалаҳои назариявӣ ва методологӣ. Монографияи дастаҷамъӣ [Матн] / Зери таҳрири д.и.х., профессор Раҷабов С.А. – Душанбе: «ЭР-граф», 2019. – 200 с.

[26] Таърихи ҳукуки байналмилалӣ дар минтақаи Осиёи Марказӣ. Қисми 2. Ақидаҳо ва одатҳои ҳукуки байналмилалӣ дар Аҳди қадим. Монографияи дастаҷамъӣ [Матн] / Зери таҳрири д.и.х., профессор Раҷабов С.А. – Душанбе: «ЭР-граф», 2020. – 246 с.

[27] Таърихи ҳукуки байналмилалӣ дар минтақаи Осиёи Марказӣ. Қисми 3. Пайдоиш ва инкишофи институтҳо ва соҳаҳои асосии ҳукуки байналмилалӣ дар Асрҳои миёна (VI-XII). Монографияи дастаҷамъӣ [Матн] / Зери таҳрири д.и.х., профессор Раҷабов С.А. – Душанбе: «ЭР-граф», 2021. – 184 с.

[28] Таърихи ҳукуки байналмилалӣ дар минтақаи Осиёи Марказӣ. Қисми 4. Пайдоиш ва инкишофи институтҳо ва соҳаҳои асосии ҳукуки байналмилалӣ дар минтақаи Осиёи Марказӣ дар асрҳои XIII-XVI. Монографияи дастаҷамъӣ

[Матн] / Зери таҳрири д.и.х., профессор Раҷабов С.А. – Душанбе: «ЭР-граф», 2022. – 120 с.

[29] Таърихи ҳукуки байналмилалӣ дар минтақаи Осиёи Марказӣ. Қисми 5. Пайдоиш ва инкишофи институтҳо ва соҳаҳои ҳукуки байналмилалӣ дар минтақаи Осиёи Марказӣ аз асри XVII то ибтидои асри XX. Монографияи дастачамъӣ [Матн] / Зери таҳрири д.и.х., профессор Раҷабов С.А. – Душанбе, Дониш, 2023. – 174 с.

[30] Таърихи ҳукуки байналмилалӣ дар минтақаи осиёи Марказӣ. Қисми 6. Инкишофи принципҳо ва меъёрҳои ҳукуки байналмилалӣ дар минтақаи Осиёи Марказӣ дар асрҳои XX–XXI ва аҳамияти он барои давлатҳои ҷавони соҳибистиклол [Матн] / Зери таҳрири доктори илмҳои ҳукук, профессор С.А. Раҷабов. – Душанбе; Дониш, 2024. – 250 с.

[31] Фердросс, А. Международное право [Текст] / А. Фердросс / Под ред.: Г. И. Тункина; Пер.: Ф. А. Кублицкий, Р. Л. Нарышкина. – М.: Иностранная литература, 1959. – 652 с.

[32] Buergenthal, G. Maier [Text] / G. Buergenthal // Public International Law in a Nutshell. 2nd ed. St. Paul (Minn), 1990.

[33] Kelsen, H. General Theory of Law and State [Text] / H. Kelsen / Translated by A. Wedberg. The Lawbook Exchange, LTD. Clark, New Jersey. 2007. 516 p.

[34] Triepel, H. Völkerrecht und Landesrecht. Leipzig. Vrlg. von C.L. [Text] / H.Triepel, Hirschfeld. 1899. 452 p.

АННОТАТСИЯ

барои диссертатсияи Ҳасанова Шахнозадар мавзӯи “Таъсири мутақобилаи ҳуқуқи байналмилалӣ ва доҳилидавлатӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон»

Калидвожаҳо: давлат, ҳуқуқ, ҳуқуқи байналмилалӣ, ҳуқуқи доҳилидавлатӣ, сиёсати ҳуқуқӣ, трансформатсия, инкорпоратсия, субъекти ҳуқуқ, сарчашмаҳои ҳуқуқ, принципҳои ҳуқуқ.

Мақсади таҳқиқоти диссертатсионӣ - ин гузаронидани таҳлили ҳамаҷонибаи назариявӣ-ҳуқуқии рушди таъсири мутақобилаи ҳуқуқи байналмилалӣ ба низоми ҳуқуқии Ҷумҳурии Тоҷикистон мебошад.

Дар диссертатсия методҳои диалектикӣ, низомнок, сохторӣ-функционалӣ ва ғайра қорбурд шуданд, ки ин имкон дод қонуниятҳои асосии рабобити ҳуқуқи байналмилалӣ ва доҳилидавлатӣ ҳамаҷониба таҳқиқ карда шуда, сохтор ва роҳҳои тақмил додани он муқаррар гардад. Дар рафти таҳқиқоти диссертатсионӣ методҳои таҳлил, синтез, мушоҳида ва ғайра низ истифода шуданд, ки қиҳати омӯзиши роҳҳои таъсири мутақобилаи ҳуқуқи доҳилидавлатӣ ва байналмилалиро дар шароити муносири қаҳонишавӣ муайян мекунанд.

Навгонии илмии қори диссертатсионӣ аз он иборат аст, ки дар он бори аввал масъалаҳои назариявии рабобити ҳуқуқи байналмилалӣ ва доҳилидавлатӣ ва таъсири мутақобилаи институтҳои асосии онҳо, ба монанди сарчашмаҳо, субъект, принципҳои ҳуқуқи байналмилалӣ ва доҳилидавлатӣ таҳқиқ гардидаанд.

Дар диссертатсия бори аввал сиёсати ҳуқуқии Ҷумҳурии Тоҷикистон дар самти рабобити мутақобилаи ҳуқуқи доҳилидавлатӣ ва байналмилалӣ, табиқи ҳуқуқи байналмилалӣ дар муносибатҳои доҳилидавлатӣ ва роҳҳои тақмили механизмҳои рабобити ҳуқуқи доҳилидавлатӣ ва байналмилалӣ дар Тоҷикистон дар шароити қаҳонишавӣ дар илми ҳуқуқшиносии ватанӣ мавриди таҳқиқ қарор гирифтаанд.

Натиҷаҳои аз қониби муаллиф бадастомада, ҳулосаҳои баровардашуда ва муқаррароти асоснок кардашудаи ўро дар фаъолияти амалии мақомоти ҳокимияти давлатӣ (Маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон, Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон), мақомоти судӣ, Вазорати қорҳои қоричии Ҷумҳурии Тоҷикистон, дар раванди амалигардонии ҳуқуқи байналмилалӣ дар муносибатҳои доҳилидавлатӣ аз қониби онҳо, ки метавонанд ба тақмили шаклу методҳои фаъолияти онҳо мусоидат намоянд, дар раванди таълим қангоми омӯзиши назарияи давлат ва ҳуқуқ, ҳуқуқи байналмилалӣ, қурсҳои махсус ва дигар қанҳои соҳавии ҳуқуқи байналмилалӣ; дар қорҳои илмӣ-таҳқиқотӣ зимни таҳияи масоили рабобити ҳуқуқи доҳилидавлатӣ ва байналмилалӣ ва ғайра истифода бурдан мумкин аст.

АННОТАЦИЯ
на диссертацию Хасановой Шахнозана тему «Влияние
международного права на развитие правовой системы
Республики Таджикистан: теоретико-правовое исследование»

Ключевые слова: государство, право, международное право, внутригосударственное право, правовая политика, трансформация, инкорпорация, субъект права, источники права, принципы права.

Целью диссертационного исследования выступает проведение комплексного теоретико-правового исследования развития влияния международного права на правовую систему Республики Таджикистан.

В диссертации были использованы диалектический, системный, структурно-функциональный и другие методы, что позволило всесторонне исследовать основную закономерность взаимоотношений внутригосударственного и международного права, установить структуру и пути их совершенствования. В ходе диссертационного исследования также использовались методы анализа, синтеза, наблюдения и другие для изучения путей взаимодействия внутригосударственного и международного права в современных условиях глобализации.

Научная новизна диссертационной работы заключается в том, что в ней впервые исследованы теоретические вопросы взаимоотношений внутригосударственного и международного права и взаимовлияние их основных институтов, таких как источники, субъект, принципы международного и внутригосударственного права.

В диссертации впервые рассмотрена правовая политика Республики Таджикистан в направлении взаимоотношений внутригосударственного и международного права, применения международного права во внутригосударственных отношениях, а также пути совершенствования механизмов внутригосударственного и международного права. Отношения в Таджикистане в условиях глобализации изучаются в отечественной правоведческой науке.

Результаты, полученные автором, сделанные ей выводы и обоснованные положения можно использовать в практической деятельности органов государственной власти (Маджлиси Оли Республики Таджикистан, Правительство Республики Таджикистан), судебных органов, Министерства иностранных дел Республики Таджикистан, в процессе внедрения ими международного права во внутригосударственные отношения, что может способствовать совершенствованию форм и методов их деятельности, в учебном процессе при изучении теории государства и права, международного права, в специальных курсах и других дисциплинах международного права; в научно-исследовательских работах при разработке вопросов взаимоотношений внутригосударственного и международного права и т.д.

ANNOTATION
on the dissertation of Hasanova Shahnoza on the topic
«The influence of international law on the development of the legal
system of the Republic of Tajikistan: theoretical and legal research»

Keywords: state, law, international law, domestic law, legal policy, transformation, incorporation, subject of law, sources of law, principles of law.

The purpose of the dissertation research is to conduct a comprehensive theoretical analysis of the development of relations between domestic and international law in the Republic of Tajikistan.

It is used in the dissertation the dialectical, systemic, structural-functional and other methods, which allowed for a comprehensive research of the basic pattern of relations between domestic and international law, to establish the structure and ways of their improvement. During the dissertation research, it is also used methods of analysis, synthesis, observation and others to study the ways of interaction between domestic and international law in the modern conditions of globalization.

The scientific novelty of the dissertation is concluded in that it is for the first time researched theoretical issues of the relationship between domestic and international law and the mutual influence of their main institutions, such as sources, subject, principles of international and domestic law.

It is for the first time reviewed in the dissertation the legal policy of the Republic of Tajikistan in the direction of the relationship between domestic and international law, the application of international law in domestic relations, as well as ways to improve the mechanisms of domestic and international law. Relations in Tajikistan in the context of globalization are studied in domestic legal science.

The results obtained by the author, the conclusions made by her and the substantiated provisions can be used in the practical activities of government bodies (Majlisi Oli of the Republic of Tajikistan, the Government of the Republic of Tajikistan), judicial bodies, the Ministry of Foreign Affairs of the Republic of Tajikistan, in the process of introducing international law into domestic relations, which can contribute to the improvement of the forms and methods of their activities, in the educational process when studying the theory of state and law, international law, in special courses and other disciplines of international law; in research work in the development of issues of relationships between domestic and international law, etc.